

In gesprek met verborgen vrouwen en voormalig verborgen vrouwen

Een onderzoek naar het sociaal isolement van verborgen vrouwen en de mogelijkheden voor preventie en aanpak

Onderzoek & Business Intelligence

Gemeente Rotterdam

Colofon

Dit onderzoek is mede tot stand gekomen op initiatief van en uitgevoerd met medewerking van Femmes for Freedom en het Nationaal Programma Rotterdam Zuid. De inhoudelijke en wetenschappelijke verantwoordelijkheid voor het onderzoek ligt geheel bij de afdeling Onderzoek en Business Intelligence van de gemeente Rotterdam.

Datum: 15 juli 2019

Auteur(s): Anita C. Nanhoe, Tamara van Batenburg-Eddes & Dave Bruggeling

Met medewerking van: Shirin Musa

Vragen: onderzoek@rotterdam.nl

Voorwoord

In Rotterdam leven naar schatting ongeveer tweehonderd tot driehonderd vrouwen in een vorm van gedwongen isolement. Verborgten vrouwen noemen we hen. Niemand weet precies hoeveel het er zijn. Mogelijk is het aantal dat de afgelopen jaren in beeld is gekomen maar het topje van de ijsberg.

Dat we niet precies weten om hoeveel vrouwen het gaat, komt door het probleem zelf, en geldt ook voor andere vormen van huiselijk geweld. Schaamte, schuldgevoel, wantrouwen en angst maken dat slachtoffers niet snel naar buiten treden. Daardoor duurt het vaak lang voordat we hulp kunnen bieden.

Verborgten vrouwen hebben door hun situatie geen mogelijkheid tot zelfbeschikking. Zelfbeschikking is echter een mensenrecht. Alle mensen zouden in vrijheid zelfstandig mogen beslissen hoe zij hun leven willen leiden.

Het is belangrijk en essentieel dat mensen zo goed mogelijk kunnen meedoen in de samenleving. Meedoen aan een activiteit op de school van je kind, het consultatiebureau bezoeken, samen eten koken in een buurthuis of betaald werken buitenshuis. Voor verborgen vrouwen zijn deze dingen helemaal niet vanzelfsprekend. Bovendien leiden ook de kinderen van de verborgen vrouwen onder zo'n situatie.

De aanpak van het probleem van verborgen vrouwen is complex. Netwerken in de verschillende Rotterdamse wijken en gemeenschappen zijn hiervoor essentieel. Onze sleutelpersonen in de wijken zijn daarom onmisbaar bij de signalering. Zij kennen de wijken en de mensen die er wonen als geen ander. Niet alleen de vrouwen zelf, maar ook de kinderen die hiermee te maken hebben, kunnen zij door leiden naar hulp.

Deze inzet waardeer ik enorm. Vrijwilligers en professionals die zulk mooi werk doen, koesteren we. Tegelijkertijd is onderzoek en meer kennis over deze complexe problematiek onontbeerlijk om deze vrouwen nog beter te kunnen helpen. Dit werd ons terecht onder de aandacht gebracht door vrouwenrechtenorganisatie Femmes For Freedom en het Nationaal Programma Rotterdam Zuid. Zij hebben gezamenlijk gelobbyd om dit onderzoek daadwerkelijk gerealiseerd te krijgen.

Meer inzicht is nodig vanwege de beperkte beschikbaarheid van onderzoek op basis van informatie van de doelgroep zelf én vanwege de negatieve gevolgen voor verborgen vrouwen en hun kinderen. Om tegemoet te komen aan deze kennisbehoefte heeft de onderzoeksafdeling van de gemeente (OBI) een onderzoek uitgevoerd.

Wat kunnen we zeggen over de achtergronden, de leefsituatie en eventuele problematiek van verborgen vrouwen? En welke factoren dragen bij aan het beëindigen van het sociaal isolement? Deze vragen staan centraal in dit onderzoek en de uitkomsten helpen ons de toekomstige aanpak verder aan te scherpen.

Voor de Rotterdamse aanpak werken we samen met diverse ervaringsdeskundigen. Ik citeer op deze plek graag een van deze vrouwen, een krachtige overlever van acht jaar verborgenheid: "Ik ben slachtoffer geworden in mijn leven, maar ik weiger slachtoffer te zijn." Precies door dit laatste zet zij nu zich in om andere verborgen vrouwen te helpen.

Dat (voormalig) verborgen vrouwen over veel kracht bezitten, blijkt ook uit het feit dat er 26 vrouwen hebben meegewerkt aan dit onderzoek. Twaalf verborgen vrouwen en veertien voormalig verborgen vrouwen zijn geïnterviewd. Ik wil allereerst deze vrouwen bedanken voor hun moed en openheid om hun verhaal te delen. De tijd die zij hiervoor beschikbaar hebben gesteld.

Voor de duur van het onderzoek is een begeleidingscommissie in het leven geroepen om de voortgang kritisch te volgen. Ik wil alle leden bedanken voor hun inzet en bijdrage aan de totstandkoming van het eindresultaat. De problematiek van verborgen vrouwen onderzoeken in een grote stad als Rotterdam is geen eenvoudige taak. Ik wil OBI bedanken voor de uitvoering hiervan. Een woord van dank aan Femmes For Freedom en NPRZ voor het constructief meelesen en meewerken. Maar ook voor het blijvend aandacht vragen voor het lot van verborgen vrouwen. De komende jaren blijft Rotterdam zich voor deze groep inzetten. Onderzoeken zoals deze dragen ertoe bij dat we de aanpak blijven aanscherpen. Zodat steeds meer vrouwen en hun kinderen volwaardig kunnen meedoen in onze samenleving.

Judith Bokhove

Wethouder Jeugd, Taal & Mobiliteit

Shirin Musa, directeur FFF - lobbyist voor het onderzoek naar verborgen vrouwen, werver en interviewer van een deel van de respondenten en lid van de begeleidingscommissie

Begin 2015 werd Rotterdam opgeschrikt door de moord op de Pakistaanse Yasmeen, die door haar man gewurgd werd. Haar lichaam werd verstopt in de bossen bij Drenthe, waar ze na twee weken gevonden werd. Yasmeen was als huwelijksmigrant naar Nederland gekomen, en leefde sindsdien opgesloten en geïsoleerd.

Jaarlijks komen huwelijksmigranten naar Rotterdam; een deel daarvan wacht eenzelfde lot. Wellicht niet de dood, maar wel de isolatie, mishandeling en vrijheidsberoving. Dat vindt Femmes for Freedom onaanvaardbaar. Daarom vroeg ik samen met Marco Pastors de Gemeente Rotterdam in 2016 met de inzichten van NPRZ en Femmes for Freedom onderzoek te doen naar deze Verborgene Vrouwen.

Het onderzoeksrapport dat nu voor u ligt vertelt de verhalen van 26 vrouwen die, zoals de wethouder reeds schrijft, blij hebben gegeven van ongelofelijke kracht door hun verhaal te delen. Deze vrouwen zijn fysiek, mentaal of seksueel mishandeld, vastgehouden en soms zelfs vastgebonden. Deze misdaden zijn lang niet zichtbaar geweest.

De gesprekken met deze vrouwen hebben voor mij het falen van onze vangnetten blootgelegd, de hiaten in onze wetgeving en handhaving die dit soort situaties mogelijk blijven maken. Docenten, hulpverleners en omstanders hebben soms te maken met een dubbele loyaliteit. Ik zeg; ieder misdrijf moet gemeld worden en roep de gemeente en instanties dan ook op het voortouw te nemen in het aanpassen van de meldcode en meldplicht.

Ik ben blij dat de gemeenschappen waarin deze schadelijke traditionele praktijken plaatsvinden ook hun verantwoordelijkheid nemen en dit soort zaken niet langer doodzwijgen. Toen Yasmeen verdween, ontketende de Pakistaanse vrouwen een revolutie. Genoeg is genoeg. Dat geldt ook voor alle vrouwen die zich nu nog steeds niet vrij kunnen bewegen of gebruik kunnen maken van het zelfbeschikkingsrecht.

Daarom hoop ik dat er naar aanleiding van dit onderzoek daadkrachtig beleid zal komen dat deze vrouwen daadwerkelijk steunt in het terugwinnen van hun zelfbeschikkingsrecht. Femmes for Freedom is meer dan bereid om samen met de gemeente hulp te bieden aan deze vrouwen zodat ook zij volwaardig mee kunnen doen.

Samenvatting

1.1 Inleiding

Voor het huidige onderzoek is de omschrijving van verborgen vrouwen van de Gemeente Rotterdam (2017) gebruikt:

“Verborgten vrouwen leiden onder dwang een geïsoleerd bestaan. Deze vrouwen worden door hun partner en/of (schoon)familie ernstig beperkt in hun vrijheid en belemmerd in hun recht op zelfbeschikking. Hierdoor kunnen deze vrouwen niet vrij participeren in de samenleving. Dit heeft niet alleen negatieve gevolgen voor deze vrouwen, maar ook voor hun kinderen, die hier dagelijks getuige van zijn. Deze vrouwen zijn voor de buitenwereld vaak nauwelijks of niet zichtbaar. Zij vragen niet om hulp, omdat zij de weg niet weten, de taal niet of onvoldoende spreken en/of uit angst voor man en familie. Het (zedelijke) gedrag van de vrouw/meisje is van grote betekenis voor de (goede) naam en eer van de familie/gemeenschap.”

Uit eerder onderzoek (Drost et al. 2012; Drost et al. 2015) blijkt dat verborgen vrouwen veelal afkomstig zijn uit landen waarin mensen in gesloten en collectieve gemeenschappen leven en waarin mannen en vrouwen opgroeien met traditionele gender gerelateerde opvattingen over eer, het huwelijk en de opvoeding van kinderen. Deze opvattingen komen in de Nederlandse samenleving onder druk te staan omdat gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen in Nederland bij wet vaststaat, waardoor een verdergaand emancipatieniveau is bereikt.

Verborgenheid komt voor in verschillende gradaties. Het varieert van geheel isolement tot het opleggen van sociale bewegingskaders (Musa et al. 2013).

Het fenomeen ‘verborgen vrouw’ lijkt vaak samen te gaan met huwelijken die door familie gearrangeerd zijn. Ook in migratiehuwelijken waarbij getrouwd wordt met een partner uit het land van herkomst lijkt er een verhoogd risico te zijn op het ontstaan van verborgenheid. De afhankelijke verblijfsstatus van vrouwen in dit type huwelijken speelt hierin een rol.

Verborgten vrouwen lijken op basis van eerder onderzoek vaker laagopgeleid te zijn en spreken de Nederlandse taal niet of weinig. Daarbij wordt de ontwikkeling van deze vrouwen vaak actief belemmerd mede om de verborgenheid te handhaven (Drost et al. 2012; Drost et al. 2015).

Vrouwen die in gedwongen sociaal isolement gehouden worden krijgen vaak last van lichamelijke dan wel geestelijke problemen. Onvermijdelijk werken de negatieve effecten voor de moeder door op het welbevinden van de kinderen.

Uit eerder onderzoek worden ingangen voor signalering en hulpaanbod vooral gezocht in het contact dat vrouwen hebben met de gezondheidszorg en het onderwijs. Hierbij valt te denken aan de huisarts, de verloskundige, het consultatiebureau, peuterspeelzalen, basisschoolleeraren en schoolartsen.

Vanwege de beperkte beschikbaarheid van onderzoek op basis van informatie van de doelgroep zelf én vanwege de negatieve gevolgen voor verborgen vrouwen en hun kinderen is er behoefte aan meer inzicht in de aard van de problematiek van verborgen vrouwen. Om tegemoet te komen aan deze kennisbehoefte heeft OBI een onderzoek uitgevoerd. Het Programma Veilig Thuis, meer specifiek de ‘Vervolgaanpak Schadelijke Traditionele Praktijken Rotterdam’ vormt het kader voor dit onderzoek (zie voor meer informatie over de aanpak Schadelijke Traditionele Praktijken: Gemeente Rotterdam 2018; Gemeente Rotterdam 2019; Gemeente Rotterdam 2019).

Doel en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is meer inzicht te krijgen in:

- de aard van de problematiek;
- de mechanismen die het sociaal isolement veroorzaken en in stand houden;
- de risicofactoren die bijdragen aan het sociaal isolement van verborgen vrouwen;
- de beschermende factoren die bijdragen aan het voorkomen of doorbreken van het isolement.

Onderzoeksvraag en deelvragen

De centrale onderzoeksvraag is:

Wat kunnen we zeggen over de achtergronden, de levensituatie en problematiek van verborgen vrouwen in Nederland? En welke factoren dragen bij aan het beëindigen van het sociaal isolement?

Wij geven een antwoord op deze centrale vraag langs de volgende deelvragen:

1. Hoe ziet de levensituatie van verborgen vrouwen eruit?
2. Welke profielen (qua gradaties van sociaal isolement) zien we onder verborgen vrouwen?
3. Welke factoren vergroten het risico op sociaal isolement? (Individuele factoren, factoren in het familieleven, factoren in de bredere samenleving)
4. Welke factoren verkleinen het risico op sociaal isolement? (Individuele factoren, factoren in het familieleven, factoren in de bredere samenleving)
5. Welke maatregelen dragen bij aan het doorbreken van het isolement?
6. Welke hulpbehoefte hebben vrouwen na het doorbreken van het isolement?

Aanpak

In dit onderzoek zijn 26 vrouwen geïnterviewd; 12 verborgen vrouwen en 14 voormalig verborgen vrouwen. Verborgen vrouwen zijn in hoge mate onzichtbaar en daarom moeilijk bereikbaar. Dit is een gevolg van het kenmerk dat ze zich in het algemeen weinig buitenshuis (mogen) bewegen. Om deze reden zijn verschillende wervingsmethoden gebruikt: via de ketenaanpak Schadelijke Traditionele Praktijken (1), via de Stichting Voorlichters Gezondheid (1), via een studente (als onderdeel van een afstudeeronderzoek bij de Haagse Hogeschool, 5), via het eigen netwerk van de onderzoekers (1) en via de Stichting Femmes for Freedom (18). Vanwege de moeilijkheid voldoende vrouwen te werven en omdat de problematiek rondom verborgen vrouwen niet specifiek is voor Rotterdam, zijn tevens vrouwen van buiten Rotterdam betrokken in het onderzoek. De werving is via verschillende methoden verlopen en mede daardoor zijn de interviews ook in verschillende situaties en in een andere vorm afgenomen. Deze aspecten tezamen hebben mogelijk gezorgd voor verschillen in de opgehaalde informatie en in de onderwerpen die aan bod gekomen zijn, zoals uitgebreid is beschreven in bijlage A.

1.2 Respondentkenmerken

De vrouwen in het onderzoek hebben een brede leeftijdsrange (13-72 jaar). De ondergrens van leeftijd wordt bepaald door een gesprek met een moeder en vier dochters in de leeftijd van 13 tot 17 jaar. Zonder deze dochters is de ondergrens van leeftijd 26 jaar. Het opleidingsniveau van de respondenten loopt uiteen van geen opleiding tot niet afgeronde universitaire opleiding. De migratieachtergrond van de respondenten is divers: Afghaans (3), Indiaas, Iraakse (2), Marokkaans (4), Pakistaans (11), Surinaams-Hindoestaans (3) en Turks (2). Op één na zijn alle respondenten in dit onderzoek, zowel de verborgen vrouwen als de voormalig verborgen vrouwen, geboren in een ander land dan Nederland en gedurende hun leven naar Nederland gemigreerd. Bijna alle respondenten hebben hun partner leren kennen via een gearrangeerd huwelijk. Daarbij zijn een aantal vrouwen en/of hun partner gedwongen te trouwen.

1.3 De levenssituatie

Duur van het isolement

In dit onderzoek zien we dat het gedwongen sociaal isolement al op jonge leeftijd kan beginnen. De verborgen vrouwen die we spraken gaven aan dat dit vaak ook de leeftijd is waarop ze getrouwd zijn; op ongeveer 15- of 16-jarige leeftijd. Meerdere voormalig verborgen vrouwen vertelden dat zij zowel in hun opvoeding als tijdens hun huwelijk (en leven bij schoonfamilie) gedwongen geïsoleerd werden. De maximale duur van het gedwongen isolement onder de voormalig verborgen vrouwen bedraagt 37 jaar, waarvan 18 jaar in het ouderlijk huis en 19 jaar in de partnerrelatie. De kortste duur van gedwongen isolement onder de voormalig verborgen vrouwen was 5 weken.

Aard van het isolement

Wanneer we kijken naar de aard van het isolement dan zien we dat er veel variatie is in de mate van gedwongen isolement. Dit geldt zowel voor de vrouwen die nog steeds in gedwongen isolement verkeren als voor de vrouwen die hieruit losgekomen zijn. Uit de interviews kan verder worden opgemaakt dat de mate van verborgenheid kan veranderen gedurende het leven. Dat kan twee kanten op werken – van licht naar ernstig verborgen en vice versa.

Ook maken we uit de interviews op dat verschillende personen het isolement kunnen opleggen in verschillende levensfasen. Het beperkt zich dus niet tot enkel tijdens het huwelijk. Gedurende de opvoeding wordt het isolement door de eigen familie opgelegd terwijl dit tijdens het huwelijk veelal door de partner en schoonfamilie gebeurt. Als een vrouw eenmaal gescheiden is, of wanneer de partner komt te overlijden, kan het gedwongen isolement weer opgelegd worden door haar eigen familie. Los van de (variatie in de) mate van gedwongen sociaal isolement, de levensfase waarin het sociaal isolement plaatsvindt of de persoon die het sociaal isolement vrouwen oplegt, blijkt uit de interviews dat de vrouwen niet alleen beperkt worden in hun bewegingsvrijheid maar dat er tegelijkertijd ook vaak sprake is van psychisch, fysiek en/of seksueel misbruik.

De huidige leefsituatie van voormalig verborgen vrouwen

De meeste aan het onderzoek deelnemende vrouwen die uit hun gedwongen isolement zijn gekomen, zijn gescheiden van hun man. Een deel van deze vrouwen heeft als alleenstaande ouder een zelfstandig leven met hun kinderen weten op te bouwen. Zij ervaren geen belemmeringen meer in hun bewegingsruimte - niet van hun ex-partner en niet van hun familie. Enkele vrouwen wisten binnen hun relatie het sociaal isolement te doorbreken door gaandeweg meer bewegingsruimte voor zichzelf te creëren. Een opleiding of de zorg voor kinderen buitenshuis gaf deze vrouwen meer bewegingsruimte.

Nevenproblematiek

De respondenten hebben in hun verhalen diverse problematiek genoemd waar zij mee te maken hadden ten tijde van het sociaal isolement. Onder de geïnterviewden worden gedwongen achterlating, huwelijkse gevangenschap, polygamie, verslaving van de echtgenoot, een langdurige afhankelijke of illegale verblijfsstatus en trouwen met een referent die lichamelijke of psychische beperkingen heeft genoemd als nevenproblematieken.

Neveneffecten

Deze effecten zijn gerelateerd aan de vaak gebrekkige Nederlandse taalbeheersing en gezondheidsbeleving. De meeste vrouwen waren na hun scheiding bang voor represailles in de vorm van fysiek geweld. Die angst komt vooral voort uit bedreigingen en kennis over represailles bij andere vrouwen.

Door het besluit om te scheiden is de relatie van veel voormalig verborgen vrouwen met hun eigen herkomstgezin en met de bredere familiekring verslechterd of geheel weggefallen. De familie ondersteunt de scheiding van een vrouw vaak niet omdat het gepaard gaat met eerverlies.

Na de scheiding gaan vrouwen een periode van zware psychische lasten en eenzaamheid tegemoet. (Langdurige) fysieke en/of psychische gezondheidsklachten zijn een veelgehoord effect van het doorbreken van het sociaal isolement. Zij moeten uit het niets een zelfstandig leven gaan opbouwen en geraken zodoende tussen wal en schip. Als ze nog contact hadden met hun naasten en familie dan valt dit meestal weg, wanneer zij besluiten te scheiden. Daarnaast geven veel voormalig verborgen vrouwen aan het vertrouwen in relaties met mannen te zijn verloren.

1.4 Risico verhogende en risico verlagende factoren

Individuele factoren

Uit de interviews komen een aantal individuele factoren naar voren die sociaal isolement in de hand werken of die het juist doen afnemen (zie tabel 1).

Financiën

Volledige financiële afhankelijkheid wordt gezien als risicofactor omdat dit vrouwen dwingt zich te conformeren aan het opgelegde sociaal isolement. Daarentegen kan het hebben van een baan vrouwen ondersteunen in het doorbreken van het gedwongen sociaal isolement. Met een baan hebben ze meestal nog geen regie over de eigen financiën, maar het biedt hen enigszins de mogelijkheid contacten buitenshuis te leggen en stelt hen in staat een inschatting te maken van hun financiële zelfredzaamheid na een eventuele scheiding.

Taalbeheersing

Als vrouwen geen Nederlands spreken, kunnen zij alleen met de buitenwereld communiceren via hun partner of schoonfamilie en kunnen ze geen ervaringen met anderen delen of een hulpvraag duidelijk maken. Het beheersen van de Nederlandse taal daarentegen draagt volgens de respondenten in belangrijke mate bij aan zelfredzaamheid buitenshuis en het besef dat andere vrouwen niet in sociaal isolement leven. Dit laatste draagt bij aan een bewustwordingsproces.

Tabel 1: Risico- en beschermende factoren op individueel niveau

Risicofactoren	Beschermende factoren
Financiële afhankelijkheid / geen regie over eigen financiën	Het hebben van een betaalde baan
Ontbreken van of gebrekkige Nederlandse taalbeheersing	Nederlandse taalbeheersing
Angst voor eerverlies / traditionele normen en waarden	Socialisatieduur in Nederland
Jongere huwelijksleeftijd	Latere huwelijksleeftijd
	Eigen kracht

Huwelijksleeftijd

Verder zien we onder de respondenten dat vrouwen die jonger trouwen (rond de 18 jaar oud), geneigd zijn hun isolement voor langere tijd te accepteren als iets normaal. Vrouwen die pas op latere leeftijd getrouwd zijn (tussen de 25 en 30 jaar) en opgroeiden zonder sociaal isolement, gaven aan dat hun karakter al gevormd was. Daarom waren zij minder bereid zich te voegen in een beperkende situatie.

Eigen kracht

We zien ook dat vrouwen die al lang in gedwongen sociaal isolement verkeren, een gewoonte hebben opgebouwd en in hun situatie berusten. Zij geven ook aan vast te zitten in hun situatie en niet meer de kracht te hebben om zich aan de situatie te onttrekken. Het hebben van een eigen mening en een sterke wil helpt vrouwen daarentegen het gedwongen isolement te doorbreken. Vrouwen met meer eigen kracht bedenken manieren om voor zichzelf meer bewegingsruimte te creëren. Zij durven ook eerder hun eigen mening te geven zowel aan hun familie als aan hun partner en schoonfamilie.

Factoren in het familieleven

De geïnterviewde vrouwen noemen een aantal familie-gerelateerde factoren die het sociaal isolement in de hand hebben gewerkt en factoren die het juist kunnen doen afnemen (zie tabel 2).

Gearrangeerde huwelijken

Gearrangeerde huwelijken kwamen bij een meerderheid van de respondenten voor. Bij een gearrangeerd huwelijk kan het zijn dat een vrouw vanuit het buitenland naar Nederland komt om te trouwen of ze gaat naar het buitenland om daar te trouwen. Mogelijk is er dus een verband tussen het ontstaan van gedwongen sociaal isolement en gearrangeerde huwelijken. Wanneer een huwelijk binnen families gearrangeerd wordt – bijvoorbeeld bij

neef-nicht huwelijken – dan lopen de belangen door de loyaliteitsbanden bij een scheiding nog verder op dan bij gearrangeerde huwelijken buiten de familiekring.

Kinderen

Kinderen kunnen extra druk geven op relaties. Dit geldt in het bijzonder voor dochters, door angst voor eerschending en beperkte huwelijkskansen, bijvoorbeeld na een scheiding van de ouders. Aan de andere kant kunnen kinderen ook een risico verlagende rol spelen. Vrouwen kunnen voor de dagelijkse zorg en het schoolritme van hun kinderen meer vrijheden krijgen, bijvoorbeeld wanneer de echtgenoot en schoonfamilie niet beschikbaar zijn om de verborgen vrouw dagelijks buitenshuis te vergezellen.

Traditie en eer

Veel respondenten geven aan een traditionele opvoeding te hebben genoten waarin mannen de bewegingsruimte van vrouwen en kinderen bepalen. Vanuit deze traditie krijgen kinderen van jongs af aan gendergerelateerde opvattingen over eer, het huwelijk en de opvoeding van kinderen mee. Tijdens het huwelijk wordt deze rolverdeling veelal voortgezet. Hierdoor hebben mannen vaak de macht over vrouwen en kunnen hen gevangenhouden in het huwelijk. Vrouwen die een minder traditionele opvoeding hebben genoten, zonder sociaal isolement, hebben het sociaal isolement na hun huwelijk relatief snel doorbroken.

Band met herkomstgezin

De band met het eigen herkomstgezin kan het isolement bekrachtigen. Uit angst voor eerschade worden vrouwen vaak niet gesteund om bij hun man weg te gaan. Als er wel steun is vanuit de familie dan slagen vrouwen er meestal in om het sociaal isolement te doorbreken.

Psychische gezondheid partner

In het huidige onderzoek zijn ook voorbeelden van vrouwen die vanuit het buitenland uitgehuwelijkt worden aan een man in Nederland die ernstige psychiatrische stoornissen bleek te hebben waar de vrouw niets van af wist.

Tabel 2: Risico- en beschermende factoren op het niveau van het familieleven

Risicofactoren	Beschermende factoren
Gearrangeerde huwelijken	
Huwelijken binnen de eigen familie	
Het hebben van dochters	Het hebben van kinderen
Traditionele opvoeding/eergere-lateerde opvattingen	Minder traditionele opvoeding zonder sociaal isolement
	Steun van familie
	Mannelijke familieleden
Referent met ernstige psychische stoornis(sen)	

Factoren in de brede samenleving

Een overzicht van de risico- en beschermende factoren op het niveau van de brede samenleving staat weergegeven in Tabel 3.

Emigratie

Een risico verhogende factor is emigratie wegens een huwelijk. Een huwelijk van een vrouw uit Nederland met een man in het herkomstland (van de ouders) verhoogt het risico op verborgenheid na het huwelijk.

Migratie

Aan de ene kant vormt huwelijksmigratie naar Nederland een verhoogd risico op het ontstaan van gedwongen sociaal isolement. Vrouwen komen vaak alleen in een vreemd land bij een man en schoonfamilie die ze nauwelijks kennen. Dit maakt hen kwetsbaar. Aan de andere kant kan migratie naar Nederland bijdragen aan het doorbreken van sociaal isolement door een versnelde emancipatie. Uit de interviews bleek dat vrouwen de verwachting hebben dat trouwen met iemand in Nederland hen mogelijkheden biedt om te breken met de traditionele man-vrouw rollen waar ze mee zijn opgegroeid. Daarnaast biedt de migratie naar Nederland vrouwen de mogelijkheid om een eigen sociale kring op te bouwen buiten de eigen gemeenschap, iets waar in het land van herkomst wellicht minder gelegenheid toe was.

Verblijfsstatus

De afhankelijke verblijfsstatus creëert een scheve machtsverhouding tussen degene die al in Nederland woont (de referent) en die trouwt met iemand uit het buitenland (de huwelijksmigrant). Dat maakt het voor vrouwen moeilijk zich los te maken van de opgelegde beperkingen in bewegingsruimte.

Handelingsverlegenheid

Meerdere respondenten geven aan om hulp te hebben gevraagd maar deze niet gekregen te hebben. Deze handelingsverlegenheid van professionals kan gezien worden als risico verhogende factor.

Eigen gemeenschap

Vrouwen die in een omgeving wonen met een hoge concentratie inwoners van de eigen gemeenschap onder vinden meer sociale controle dan vrouwen die in wijken wonen waar minder mensen van de eigen gemeenschap wonen.

Tabel 3: Risico- en beschermende factoren in de brede samenleving

Risicofactoren	Beschermende factoren
Emigratie naar het buitenland	
Migratie naar Nederland	Migratie naar Nederland
Afhankelijke verblijfsstatus	
Hoge concentratie eigen gemeenschap in de wijk	Lage concentratie eigen gemeenschap in de wijk
Handelingsverlegenheid	

1.5 Hulp

Welke maatregelen dragen bij aan het doorbreken van het sociaal isolement?

Het grootste deel van de vrouwen die uit hun situatie van isolement zijn gekomen deden dit door middel van een scheiding. Hulp en steun van de eigen familie – dat kunnen mannelijke of vrouwelijke familieleden zijn – maakt het voor vrouwen makkelijker de stap te nemen om bij hun partner weg te gaan. Het komt ook voor dat vrouwen hulp krijgen van mensen buiten de eigen directe familie. Dit kunnen vriendinnen zijn, een buurvrouw of moeders van school die hen in contact brengen met de vrouwen opvang.

In een enkel geval wordt het sociaal isolement binnen de relatie doorbroken en is dus geen scheiding nodig.

Welke hulpbehoefte hebben vrouwen na het doorbreken van het sociaal isolement?

De vrouwenopvang blijkt een belangrijke rol te spelen na het doorbreken van het sociaal isolement van vrouwen. Wanneer vrouwen geen hulp of ondersteuning krijgen uit de eigen omgeving – wat regelmatig gebeurt – dan biedt een verblijf in de vrouwenopvang hen niet alleen bescherming tegen fysiek geweld maar ondersteunt hen ook bij het opbouwen van een zelfstandig bestaan. Vrouwen zijn meestal een groot deel van hun leven volledig afhankelijk geweest en hebben veelal geen vaar-

digheden om zelfstandig zaken als huisvesting of inkomen te regelen. Een beperkte beheersing van de Nederlandse taal kan het regelen van administratie en financiën nog eens extra bemoeilijken.

Naast het formele regelwerk geven vrouwen ook aan dat zij hulp nodig hadden bij het oppakken van het dagelijks leven. Zij geven aan dat laagdrempelige activiteiten in de wijk en/of op school van de kinderen kunnen helpen om zowel verborgen als voormalig verborgen vrouwen stappen te laten zetten in hun ontwikkeling.

Enkele vrouwen geven ook aan dat zij behoefte hebben aan nuttige dagbesteding. Zij noemen concreet Nederlandse taalonderwijs, een beroepsopleiding, vrijwilligerswerk of een betaalde baan.

1.6 Discussie

Belangrijkste bevindingen

Gedwongen sociaal isolement kan reeds in de opvoeding aanvangen en het gehele leven doorgaan. In het verlengde hiervan kan het isolement gedurende het leven door verschillende personen opgelegd worden.

De aard van het isolement kenmerkt zich door veel variatie in de mate van gedwongen isolement. Zo zijn er bijvoorbeeld vrouwen die de deur niet uit mogen, maar er zijn ook vrouwen die daarnaast ernstig mishandeld en misbruikt worden. Er zijn ook vrouwen waarbij geen sprake is van fysiek geweld maar die wel in hun bewegingsruimte beperkt worden. Een andere belangrijke bevinding is dat de mate van isolement geen vaststaand gegeven is. Hoewel een scheiding de meest gehanteerde maatregel lijkt te zijn om het gedwongen isolement te doorbreken, zijn er ook vrouwen die binnen hun relatie het sociaal isolement gaandeweg hebben weten te doorbreken door zichzelf met het volgen van opleidingen en werk te ontwikkelen of door de bewegingsruimte die zij kregen voor de zorg van de kinderen.

Belangrijke risicofactoren zijn afhankelijkheid (financieel of voor verblijf), een gebrekkige Nederlandse taalbeheersing, een jonge huwelijksleeftijd, sociaal isolement in de opvoeding en een hoge concentratie van de eigen gemeenschap in een wijk. Vanuit het buitenland uitgehuwelijkt worden aan een man met een psychiatrische aandoening lijkt ook een risicofactor zijn. Trouwen met een partner uit het buitenland lijkt een risicofactor te zijn. Dit kan een huwelijk betreffen waarin het echtpaar zich

in Nederland of in het buitenland vestigt. Ook lijkt niet iedereen in de zorg of het onderwijs raad te weten met hulpvragen (handelingsverlegenheid).

Bewustwording over het sociaal isolement en ontwikkeling van eigen kracht staan aan de basis van het doorbreken van gedwongen sociaal isolement. De Nederlandse taalbeheersing blijkt hierin cruciaal. Deze draagt bij aan zelfredzaamheid, netwerkopbouw, ontwikkeling via opleidingen en het formuleren van een hulpvraag. Ook een eigen inkomen uit een baan versterkt de eigen kracht. Andere beschermingsfactoren zijn een latere huwelijksleeftijd en hulp en ondersteuning vanuit het herkomstgezin.

Na het doorbreken van het sociaal isolement speelt de vrouwenopvang een belangrijke rol in het opbouwen van een zelfstandig bestaan voor vrouwen die onvoldoende of geen ondersteuning hebben uit hun herkomstfamilie. Ook hebben vrouwen hulp nodig bij het oppakken en regelen van praktische zaken zoals huisvesting en financiën, evenals bij het zoeken naar nuttige dagbesteding, zoals Nederlandse taalonderwijs, een beroepsopleiding, vrijwilligerswerk of een betaalde baan.

Beschouwing

Een meerwaarde van het huidige onderzoek is dat de opgehaalde informatie afkomstig is van de doelgroep zelf. In de eerdere onderzoeken van Drost et al. (2012; 2015) die uitgevoerd zijn in Amsterdam en Den Haag is voornamelijk gesproken met professionals en sleutelfiguren. Enkel in Amsterdam is men erin geslaagd zes voormalig verborgen vrouwen te interviewen. In het onderzoek van Musa et al. (2013) dat in Delfshaven, een Rotterdamse wijk, is uitgevoerd, zijn twee voormalig verborgen vrouwen en een dochter van een verborgen vrouw geïnterviewd. Verder zijn professionals en vrijwilligers gesproken.

In het huidige onderzoek zijn 26 (voormalig) verborgen vrouwen gesproken. De meeste resultaten zijn in lijn met eerder onderzoek, maar hebben ook nieuwe inzichten opgeleverd.

Zo was al bekend dat de fundamenteën voor de man-vrouw verhoudingen in het huwelijk en in de opvoeding van kinderen vaak al vroeg in het leven tijdens de opvoeding gelegd worden. Wat niet in de eerdere onderzoeken zo duidelijk naar voren komt is dat wanneer men gescheiden is of wanneer een partner komt te overlijden het sociaal isolement soms in stand gehouden wordt

door andere (aangetrouwde) familieleden of door de gemeenschap. Het opgelegde sociaal isolement beperkt zich dus niet tot het huwelijkse leven.

In de eerdere onderzoeken zijn diverse pogingen gedaan om de verschillende vormen en gradaties van verborgenheid te omschrijven en te definiëren. De resultaten van het huidige onderzoek onderschrijven vooral de variatie die er is in de vormen en gradaties. Een nieuwe bevinding is dat de mate en vorm van gedwongen isolement kan veranderen en geen vaststaand fenomeen is. Die verandering kan verschillende kanten op werken. Zo zijn er vrouwen die in de loop van de tijd, terwijl ze in dezelfde situatie blijven, zich meer bewegingsvrijheid hebben weten te verwerven. De mate van gedwongen isolement neemt daarmee af. Ook kan een vrouw lang vrede hebben met de situatie van isolement waarin zij leeft. Echter, kan ze door het contact met andere vrouwen gaan vinden dat zij onterecht beperkt wordt in haar bewegingsvrijheid en behoefte krijgen aan meer zelfbeschikking. Dit kan tot gevolg hebben dat zij haar isolement als een gedwongen isolement gaat ervaren.

Veel risicofactoren die in het huidige onderzoek gevonden zijn, zijn ook in eerder onderzoek gevonden: de afhankelijkheid, beperkte of geen Nederlandse taalbeheersing, traditionele opvoeding, huwelijk met een partner met een psychiatrische aandoening, trouwen met een partner in het buitenland, gearrangeerde huwelijken al dan niet binnen de familie.

Ook was al uit eerder onderzoek bekend dat bewustwording over gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen en stimulering van eigen kracht een belangrijke rol kunnen spelen bij het doorbreken van gedwongen sociaal isolement. De Nederlandse taalbeheersing blijkt hierin cruciaal.

Ook de genoemde factoren die belangrijk zijn na het doorbreken van het sociaal isolement zijn in lijn met het eerdere onderzoek.

In het huidige onderzoek hebben we met (voormalig) verborgen vrouwen gesproken. Het is een verdiepend exploratief kwalitatief onderzoek geweest. Een voordeel van de aard van het onderzoek is dat er ten opzichte van eerder onderzoek nieuwe bevindingen zijn gedaan. Een nadeel is dat wij niet goed in staat zijn een beschrijving te geven van de doelgroep in termen van algemene kenmerken, zoals leeftijden, opleidingsniveau, land van herkomst. We hebben immers geen steekproef getrok-

ken. Wel is een verkenning gedaan naar welzijn en participatie onder huwelijksmigranten waarbij ook gekeken is of het mogelijk is om een schatting te maken van het aantal migratiehuwelijken waarbij er sprake is van een risico op sociaal isolement. De resultaten geven aanleiding voor nader onderzoek omdat voor het maken van betrouwbare schattingen dit onderzoek op (veel) grotere schaal plaats moet vinden.

Verder kan de methode van onderzoek invloed hebben gehad op de verzamelde gegevens. Inherent aan deze doelgroep is dat ze uitermate moeilijk bereikbaar is. Om deze reden zijn verschillende wervingsmethoden toegepast en hebben de interviews in verschillende settings, situaties en vormen plaatsgevonden. Deze aspecten tezamen hebben mogelijk gezorgd voor verschillen in de opgehaalde informatie en in de onderwerpen die aan bod zijn gekomen, zoals uitgebreid is beschreven in bijlage A.

Conclusie

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat verborgen vrouwen en soms ook hun kinderen tegen hun wil in schrijnende situaties vastzitten. Het gedwongen sociaal isolement waarin deze vrouwen verkeren beperkt zich niet alleen tot de periode tijdens het huwelijk. Het kan gedurende verschillende periodes in het leven opgelegd worden en kan ook worden opgelegd door andere partijen dan de partner en de schoonfamilie.

De variaties in mate en vorm van het sociaal isolement zijn enorm en de mate en vorm van het isolement kan veranderen gedurende het leven. Ook speelt er diverse nevenproblematiek. De risico- en beschermende factoren die uit het huidige onderzoek blijken, maken des te meer duidelijk dat het fenomeen verborgen vrouwen complex is in de totstandkoming, maar ook op vele manieren kan worden doorbroken. Dit alles tezamen maakt het lastig een duidelijk en eenduidig beeld van het fenomeen 'verborgen vrouwen' te schetsen. Een van de kenmerken van het fenomeen 'verborgen vrouwen' is wellicht dat de problematiek niet per se voortkomt uit schadelijke traditionele praktijken ofwel zeer strenge of conservatieve tradities. Veel van de primaire problematiek, kenmerken en nevenproblematiek speelt ook bij bijvoorbeeld huiselijk geweld, mensenhandel of (criminele) uitbuiting. In de interviews was het niet altijd makkelijk de motieven voor het onderdrukken van vrouwen te achterhalen waardoor de grens tussen schadelijke traditionele praktijken en de andere problematieken moeilijk te bepalen is.

Desondanks bieden de resultaten aanknopingspunten om vrouwen te ondersteunen om het sociaal isolement te doorbreken.

Aanbevelingen

Investeren in de eigen kracht van (voormalig) verborgen vrouwen door:

- laagdrempelige netwerkopbouw binnen basisscholen;
- verplichte deelname aan klassikaal Nederlands taalonderwijs op wijkniveau, kosteloos of naar draagkracht;
- tijdens de taallessen voorlichting te geven over vervolgopleidingen en/of andere vormen van nuttige dagbesteding en bijdragen aan een warme overdracht;
- als onderdeel van inburgering en taallessen informatie te verstrekken over het belang en de mogelijkheden van werk en financiële onafhankelijkheid;
- (voormalig) verborgen vrouwen begeleiding en/of training geven in het regelen van praktische zaken, zoals de eigen financiën en administratie.

Signalering:

- (basis)scholen kunnen meisjes signaleren en melden die (mogelijk) in een gedwongen sociaal isolement opgroeien. Na melding kan een passend hulpaanbod gedaan worden aan het gezin;
- huwelijken binnen familieverband, een jonge huwelijkleeftijd, een groot leeftijdsverschil tussen een referent en de huwelijksmigrant, psychiatrische problematiek en een WIA-inkomen bij de referent en een referent die meerdere keren een partner uit het land van herkomst trouwt zijn signalen die aanleiding kunnen zijn voor extra preventieve en reactieve aandacht vanuit de gemeente, landelijke overheid en professionals;
- wanneer vrouwen een beroep doen op professionals in het kader van sociaal isolement, moeten deze professionals weten hoe zij kunnen handelen of waar zij voor hulp en informatie kunnen aankloppen. We kunnen denken aan professionals in het onderwijs, huisartsen en wijkprofessionals. Een training, signaleringslijst en een handelingsprotocol zijn hulpmiddelen om over de handelingsverlegenheid heen te komen (Zie voor een beschrijving van het aanbod in Rotterdam: Gemeente Rotterdam 2018; Gemeente Rotterdam 2019; Gemeente Rotterdam 2019)
- er is meer zicht nodig op huwelijksmigratie naar en gedwongen achterlating in het buitenland. Een betere samenwerking tussen leerplichtambtenaren, regionale of

landelijke meld- en coördinatiecentra en Nederlandse ambassades biedt hiertoe mogelijkheden. Ook is meer bekendheid bij burgers en professionals nodig over waar men met signalen heen kan (zie voor meer informatie over huwelijksdwang en - achterlating: Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating 2019).

Overig:

- huisvesting van vrouwen die zich uit sociaal isolement hebben losgemaakt – mits de vrouwen dit zelf ook wensen – in wijken zonder concentratie van inwoners uit de eigen gemeenschap of met dezelfde migratieachtergrond;
- in het huidige onderzoek is geen expliciete aandacht geweest voor geloofsovertuiging. Toekomstig onderzoek zou zich hier meer op kunnen richten omdat strenge tradities zich wellicht in bepaalde geloofsgemeenschappen vaker voordoen dan in andere;
- het huidige kwalitatieve onderzoek geeft inzicht in de problematiek van verborgen vrouwen. Verder onderzoek (kwantitatief) moet uitwijzen wat de orde van grootte van de problematiek is en kan meer duidelijkheid geven over de mogelijkheden om op basis van geregistreerde risicofactoren preventief hulp te bieden en daarop beleid te ontwikkelen.

Beleid - inburgering

Mensen die zich in Nederland willen vestigen zijn meestal inburgeringsplichtig. Dit houdt in dat men voorafgaand aan de komst naar Nederland in het land van herkomst een eerste inburgeringstoets moet afleggen. Onderdeel van het hele verplichte inburgeringstraject (deels in het land van herkomst, deels in Nederland) is Nederlands leren. Ook wordt er reeds aandacht besteed aan zaken als gelijkheid van mannen en vrouwen, wat zijn je rechten en plichten, het genereren van een eigen inkomen of waar je terecht kan bij problemen met je partner (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 2016).

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
1.1 Inleiding	6
1.2 Respondentkenmerken	7
1.3 De leefsituatie	7
1.4 Risico verhogende en risico verlagende factoren	8
1.5 Hulp	10
1.6 Discussie	11
2 Inleiding	16
2.1 Aanleiding	16
2.2 Beleidskader verborgen vrouwen	16
2.3 Verborgen vrouwen	17
2.3.1 Herkomstlanden van verborgen vrouwen	17
2.3.2 Gradaties van verborgenheid	17
2.3.3 De route naar het huwelijk	17
2.3.4 Actoren, mechanismen en kenmerken die een rol spelen	17
2.3.5 Overige nevenproblematiek en gevolgen	18
2.3.6 Ingangen voor signalering en hulpaanbod	18
2.4 Doel en vraagstelling	18
2.5 Onderzoeksvraag en deelvragen	18
2.6 Aanpak	19
2.7 Leeswijzer	19
3 Respondentkenmerken	20
3.1 Leeftijd	20
3.2 Opleidingsniveau	20
3.3 Woonplaats/regio in Nederland	20
3.4 Migratieachtergrond	20
3.5 Migratieleeftijd en migratiemotieven	21
3.6 De route naar het huwelijk	21
4 De leefsituatie	22
4.1 De aard en duur van het isolement	22
4.1.1 Verborgten vrouwen	22
4.1.2 Voormalig verborgen vrouwen	23
4.2 De huidige leefsituatie van voormalig verborgen vrouwen	24

4.3 Nevenproblematiek en neveneffecten	25
4.3.1 Nevenproblematiek	25
4.3.2 Neveneffecten	25
5 Risico verhogende en verlagende factoren	28
5.1 Individuele factoren	28
5.2 Factoren in het familieleven	29
5.3 Factoren in de bredere samenleving	30
6 Hulp	33
6.1 Welke maatregelen dragen bij aan het doorbreken van het sociaal isolement?	33
6.1.1 Echtscheiding	33
6.1.2 Hulp van familieleden	33
6.1.3 Initiatief van echtgenoot en schoonfamilie	33
6.1.4 Hulp van derden	34
6.1.5 Taalles	34
6.2 Hulpbehoefte na beëindiging van het sociaal isolement?	34
6.2.1 Hulp van de vrouwenopvang	34
6.2.2 Hulp bij het opbouwen van zelfstandigheid	34
6.2.3 Hulp bij het oppakken van het leven	35
6.2.4 Hulp bij het vinden van dagbesteding	35
7 Discussie	36
7.1 Belangrijkste bevindingen	36
7.2 Beschouwing	38
7.3 Conclusies	39
7.4 Aanbevelingen	40
Bijlage A: Aanpak	41
Bijlage B: Respondentkenmerken	43
Bijlage C: Literatuurlijst	44

2 Inleiding

2.1 Aanleiding

Op 25 januari 2015 verdween de 25-jarige Rotterdamse Yasmeen Dad spoorloos. Haar echtgenoot, tevens vader van haar twee kinderen, gaf haar bij de politie op als vermist. Femmes voor Freedom heeft geprobeerd de Pakistaanse gemeenschap te mobiliseren om een zoektocht naar Yasmeen te starten. Enkele weken na de vermissing, op 12 februari 2015, werd Nederland opgeschrikt door de gruwelijke vondst van het lichaam van Yasmeen in het bos bij Ruinen (provincie Drenthe). Haar echtgenoot werd veroordeeld tot 10 jaar gevangenisstraf wegens doodslag. Gedurende het politieonderzoek kwam onder andere naar voren dat Yasmeen behoorde tot de 'verborgen vrouwen' in Rotterdam. Zij was een huwelijksmigrant¹ uit Pakistan, die in gedwongen sociaal isolement leefde. Kranten berichtten dat zij door haar echtgenoot werd mishandeld en door zowel haar echtgenoot als haar schoonfamilie in hoge mate van de buitenwereld werd geïsoleerd (Berkelder 2016).

Alles wat tot nu toe bekend is over verborgen vrouwen berust grotendeels op drie onderzoeken van Drost et al. (2012; 2015) en Musa et al. (2013), wat betekent dat onderzoek naar dit onderwerp schaars is. Daarnaast zijn deze onderzoeken met name gebaseerd op interviews met professionals en hun perceptie op de problematiek van verborgen vrouwen. De doelgroep zelf is zelden geïnterviewd.

Vanwege de beperkte beschikbaarheid van onderzoek op basis van informatie van de doelgroep zelf én vanwege de negatieve gevolgen voor verborgen vrouwen en hun kinderen was er behoefte aan meer inzicht in de aard van de problematiek van verborgen vrouwen. Om tegemoet te komen aan deze kennisbehoefte heeft OBI een onderzoek uitgevoerd. Het Actieprogramma Veilig Thuis (Gemeente Rotterdam 2015) en meer specifiek de 'Vervolgaanpak Schadelijk Traditionele Praktijken Rotterdam' vormt het kader van dit onderzoek.

2.2 Beleidskader verborgen vrouwen

Het actieprogramma Schadelijke Traditionele Praktijken is in 2018 afgelopen en vormt nu een structureel onderdeel binnen de huidige beleidskaders. Gedurende het programma zijn verschillende maatregelen ontwikkeld of verscherpt die het beleid effectiever moeten maken op drie terreinen: preventie en voorlichten, eerder en beter signaleren en duurzaam oplossen. Verder zijn de juridische mogelijkheden verder verkend inzake de aanpak van schadelijke traditionele praktijken en is de inzet hierop versterkt. Dit moet bijdragen aan betere hulp en het, waar mogelijk, effectief benutten van wet- en regelgeving (civiel en strafrechtelijk) (zie voor meer informatie: Gemeente Rotterdam 2019).

De aanpak van verborgen vrouwen valt in Rotterdam onder de actielijn schadelijke traditionele praktijken. De gerichte integrale aanpak van verborgen vrouwen maakt gebruik van getrainde sleutelpersonen, wijknetwerkpartners, Huise-lijk Geweld Experts van de wijkteams, Veilig Thuis Rotterdam Rijnmond (VTRR) en stedelijke samenwerkingspartners per gebied. Verder wordt een website ontwikkeld waar vermoedens en signalen van verborgen vrouwen op een eenvoudige manier gemeld kunnen worden en terechtkomt bij het juiste wijkteam (zie voor meer informatie: Gemeente Rotterdam 2019).

Ten behoeve van voorlichting, het bespreekbaar maken van taboes en deskundigheidsbevordering van de diensten zijn verschillende materialen ontwikkeld waaronder een lespakket voor middelbare scholen. Ook worden aandachtfunctionarissen getraind en werkt een Juridische Werkgroep schadelijke traditionele praktijken aan het effectiever benutten van juridische mogelijkheden, juridische kennis, de samenwerking met de politie en het OM (zie voor meer informatie: Gemeente Rotterdam 2018; Gemeente Rotterdam 2019; Gemeente Rotterdam 2019).

---

¹ Een huwelijksmigrant is een huwelijkspartner die vanuit het buitenland naar Nederland migreert voor een in Nederland wonende persoon (referent), met het doel om in Nederland voor het eerst als gehuwden samen te wonen (Hooghiemstra (2003)).

2.3 Verborgen vrouwen

Uit onderzoeken en uit de incidenten die de afgelopen jaren de media behaalden, blijkt dat er mensen zijn die een hoger risico lopen op een situatie van gedwongen sociaal isolement dan anderen. De drie eerdergenoemde onderzoeken hanteren verschillende definities van verborgen vrouwen. De overeenkomst in de verschillende definities is het kenmerk dat deze vrouwen in een bepaalde mate van gedwongen sociaal isolement leven. De verschillen tussen de definities ontstaan door pogingen om secundaire kenmerken te benoemen: de herkomstlanden, de partijen die het sociaal isolement opleggen en de eventuele nevenproblematiek. Als werkdefinitie voor dit onderzoek gebruiken wij de volgende definitie van de Gemeente Rotterdam (2017):

“Verborgen vrouwen leiden onder dwang een geïsoleerd bestaan. Deze vrouwen worden door hun partner en/of (schoon)familie ernstig beperkt in hun vrijheid en belemmerd in hun recht op zelfbeschikking. Hierdoor kunnen deze vrouwen niet vrij participeren in de samenleving. Dit heeft niet alleen negatieve gevolgen voor deze vrouwen, maar ook voor hun kinderen, die hier dagelijks getuige van zijn. Deze vrouwen zijn voor de buitenwereld vaak nauwelijks of niet zichtbaar. Zij vragen niet om hulp, omdat zij de weg niet weten, de taal niet of onvoldoende spreken en/of uit angst voor man en familie. Het (zedelijke) gedrag van de vrouw/meisje is van grote betekenis voor de (goede) naam en eer van de familie/gemeenschap.”

2.3.1 Herkomstlanden van verborgen vrouwen

Uit de onderzoeken van Drost et al. (2012, 2015) blijkt dat verborgen vrouwen veelal afkomstig zijn uit landen waarin mensen in gesloten en collectieve gemeenschappen leven en waarin mannen en vrouwen opgroeien met traditionele gender gerelateerde opvattingen over eer, het huwelijk en de opvoeding van kinderen. Deze opvattingen komen in de Nederlandse samenleving onder druk te staan omdat gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen in Nederland bij wet vaststaat.

2.3.2 Gradaties van verborgenheid

Verborgenheden, ofwel gedwongen sociaal isolement, kent verschillende gradaties, variërend van geheel isolement tot het voorschrijven van beperkende sociale bewegingskaders (Musa et al., 2013). Zij onderscheiden drie gradaties van sociaal isolement. Met *lichte mate van verborgenheid* bedoelen zij ‘irreële opsluiting’, wat inhoudt dat vrouwen wel naar buiten kunnen, maar door hun socialisatie eerder gerelateerde overtuigingen hebben die hen zelf in hun bewegingsruimte beknotten. Een *matige mate van verborgenheid* duidt op een breed spectrum van verborgenheid variërend van isolement door geweld (fysiek en/of psychisch) of sociale controle tot huwelijkse gevangenschap. Binnen deze gradatie mogen vrouwen zich bijvoorbeeld vrij bewegen, maar hebben tegelijkertijd zeer beperkte ruimte om activiteiten buitenshuis te ondernemen. Daadwerkelijke opsluiting valt onder een *ernstige mate van verborgenheid*. Het betreft veelal vrouwen die onder dwang binnenshuis moeten blijven en voor activiteiten buitenshuis afhankelijk zijn van (vergezelling door) familieleden. Tot deze groep behoren ook de vrouwen die opgesloten gehouden worden, gedwongen te werk gesteld worden, zich moeten prostitueren of waar seksueel misbruik plaatsvindt.

2.3.3 De route naar het huwelijk

Het fenomeen ‘verborgen vrouwen’ wordt in de literatuur in verband gebracht met de wijze waarop de route naar het huwelijk plaatsvindt. Zo wordt veelal een verband gezien tussen verborgen vrouwen en gearrangeerde huwelijken (Drost et al., 2015). Huwelijksmigratie wordt als risicofactor gezien voor het ontstaan van verborgenheid, mede omdat huwelijksmigranten veelal trouwen onder druk van familie. Daarnaast speelt de formele verblijfsstatus een belangrijke rol. Vrouwen met een afhankelijke verblijfsvergunning zijn namelijk bang dat zij hun verblijfsstatus verliezen als zij hun sociaal isolement – en daarmee ook de relatie met hun partner en schoonfamilie – doorbreken (Musa et al., 2013). Bovendien kunnen zij hierdoor het contact met hun kinderen verliezen.

2.3.4 Actoren, mechanismen en kenmerken die een rol spelen

Actoren die van invloed zijn op de afhankelijkheidsrelatie van verborgen vrouwen zijn dus vooral de partner en de schoonfamilie. Gender gerelateerde tradities, religie, de familie-eer en schaamte zijn mechanismen die een beperkte bewegingsruimte veroorzaken en gebruikt worden als rechtvaardiging om sociale druk op de vrouw uit te oefenen

(Drost et al., 2015). Dit vindt veelal plaats in het geval van inwoning bij of in de buurt van de schoonfamilie. Ook schaamte van de vrouwen over hun situatie voorkomt dat ze hun zorgen met mensen delen.

Velen onder de verborgen vrouwen zijn volgens Drost et al. (2015) laagopgeleid, analfabeet, beheersen de Nederlandse taal gebrekkig of niet en kunnen hun weg in de Nederlandse samenleving niet vinden. Om de verborgen situatie te handhaven wordt de ontwikkeling van de vrouw vaak actief belemmerd. Zo kan het zijn dat de vrouw niet mag deelnemen aan een inburgeringstraject, aan taallessen of andere opleidingen. Hierdoor blijft haar afhankelijkheid van de (Nederlandssprekende) partner en schoonfamilie groot en blijft haar zelfredzaamheid in de Nederlandse samenleving beperkt. Vrouwen weten dus niet waar zij naartoe kunnen voor hulp om aan hun situatie te ontsnappen. De vrouwen zijn bovendien vaak financieel afhankelijk van hun partner en hebben geen zicht op de inkomsten, uitgaven en schulden van het gezin.

2.3.5 Overige nevenproblematiek en gevolgen

De literatuur noemt ook nevenproblematiek in het kader van het gedwongen isolement van verborgen vrouwen. Het zou vaak gepaard gaan met huiselijk geweld en trauma's. De situatie veroorzaakt bij vrouwen ook psychische en lichamelijke problemen als stress gerelateerde gezondheidsproblemen (Drost et al., 2015). Daarnaast wordt een liefdeloos huwelijk als probleem genoemd en berusting van de betrokkenen in het huwelijk, waarbij het huwelijk (voor zo ver mogelijk) geaccepteerd wordt.

De literatuur vermeldt tevens dat een dergelijke thuissituatie ook op de kinderen van de verborgen vrouwen een groot effect heeft. De kinderen zijn veelal getuigen, maar mogelijk ook slachtoffer van huiselijk geweld en ze groeien op in een gezinssituatie die een gezonde ontwikkeling (ook op het sociale vlak) hindert.

2.3.6 Ingangen voor signalering en hulp-aanbod

Contactmomenten ontstaan met name binnen de gezondheidszorg en het onderwijs. Zo bezoeken de meeste vrouwen – hoewel vergezeld door hun man of schoonfamilie – de huisarts, tijdens een zwangerschap de verloskundige en na de geboorte van een kind het consultatiebureau. Tij-

dens het opgroeien van de kinderen hebben peuterspeelzaalmedewerkers, de basisschoolleraren en schoolartsen contact met de moeders.

De inburgeringscursus wordt eveneens genoemd als contactmoment met verborgen vrouwen.

De contactmomenten van verborgen vrouwen met de buitenwereld bieden een mogelijkheid om met de moeders een gesprek te voeren over de thuissituatie en eventuele hulpbehoeften. Het hulpaanbod dient echter wel aan te sluiten bij de hulpbehoeften van de vrouw en het tempo van de vrouw.

2.4 Doel en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is meer inzicht te krijgen in:

- de aard van de problematiek;
- de mechanismen die het sociaal isolement veroorzaken en in stand houden;
- de risicofactoren die bijdragen aan het sociaal isolement van verborgen vrouwen;
- de beschermende factoren die bijdragen aan het voorkomen of doorbreken van het isolement.

2.5 Onderzoeksvraag en deelvragen

De centrale onderzoeksvraag is:

Wat kunnen we zeggen over de achtergronden, de leef-situatie en problematiek van verborgen vrouwen in Nederland? En welke factoren dragen bij aan het beëindigen van het sociaal isolement?

Wij geven een antwoord op deze centrale vraag langs de volgende deelvragen:

1. Hoe ziet de leefsituatie van verborgen vrouwen eruit?
2. Welke profielen (qua gradaties van sociaal isolement) zien we onder verborgen vrouwen onderscheiden?
3. Welke factoren vergroten het risico op sociaal isolement? (Individuele factoren, factoren in het familieleven, factoren in de bredere samenleving)
4. Welke factoren verkleinen het risico op sociaal isolement? (Individuele factoren, factoren in het familieleven, factoren in de bredere samenleving)
5. Welke maatregelen dragen bij aan het doorbreken van het isolement?
6. Welke hulpbehoefte hebben vrouwen na het doorbreken van het isolement?

2.6 Aanpak

In dit onderzoek maakten wij gebruik van diepte-interviews. In totaal zijn er 26 interviews afgenomen, waarvan 12 met verborgen vrouwen. Deze interviews gaven inzicht in de aard van de problematiek en de mechanismen die het sociaal isolement veroorzaken en in stand houden. Daarnaast zijn 14 interviews gehouden met voormalig verborgen vrouwen die hun sociaal isolement hebben doorbroken. Deze interviews geven inzicht in de indicatoren die een rol spelen bij het doorbreken van het sociaal isolement.

Verborgen vrouwen zijn in hoge mate onzichtbaar en daarom moeilijk bereikbaar. Dit is een gevolg van het kenmerk dat ze zich in het algemeen weinig buitenshuis (mogen) bewegen. Om deze reden zijn verschillende wervingsmethoden gebruikt: via de ketenaanpak Schadelijke Traditionele Praktijken (1), via de Stichting Voorlichters Gezondheid (1), via een studente die contacten had bij een vrouwenopvanglocatie (als onderdeel van een afstudeeronderzoek bij de Haagse Hogeschool, 5), via het eigen netwerk van de onderzoekers (1) en via de stichting Femmes for Freedom (18)². Vanwege de moeilijkheid voldoende vrouwen te werven en omdat de problematiek rondom verborgen vrouwen niet specifiek is voor Rotterdam, zijn tevens vrouwen van buiten Rotterdam betrokken in het onderzoek.

De werving is via verschillende methoden verlopen en mede daardoor zijn de interviews ook in verschillende situaties en in een andere vorm afgenomen. Deze aspecten tezamen hebben mogelijk gezorgd voor verschillen in de opgehaalde informatie en in de onderwerpen die aan bod zijn gekomen, zoals uitgebreid is beschreven in bijlage A.

2.7 Leeswijzer

We starten dit rapport met een beschrijving van de respondentkenmerken (hoofdstuk 2). Daarna beschrijven wij in hoofdstuk 3 zowel de leefsituatie van de respondenten als de profielen van sociaal isolement die wij onder de respondenten onderscheiden. In hoofdstuk 4 gaan we in op de risico verhogende factoren (deelvraag 3) en risico verlagende factoren (deelvraag 4) die de respondenten in de interviews hebben genoemd. In hoofdstuk 5 beschrijven we welke maatregelen hebben bijgedragen aan het doorbreken van het sociaal isolement (deelvraag 5) en welke hulpbehoefte de vrouwen hadden na het doorbreken van hun sociaal isolement (deelvraag 6). Hoofdstuk 6 is het laatste hoofdstuk en omvat de conclusies van dit onderzoek en de aanbevelingen die uit het onderzoek voortvloeien.

---

² Femmes for Freedom is een stichting die opkomt voor de rechten van alle vrouwen die nare gevolgen ondervinden van allerlei vormen van huwelijkse gevangenschap en die zich inzet voor betere vrouwenopvang. Femmes for Freedom streeft naar huwelijkse gelijkheid tussen vrouwen en mannen.

3 Respondentkenmerken

In dit hoofdstuk gaan wij in op de kenmerken van de 26 vrouwen die deelnamen aan het onderzoek. In de volgende paragrafen gaan wij achtereenvolgens in op de leeftijd van de vrouwen, hun opleidingsniveau, hun woonplaats in Nederland ten tijde van het onderzoek, hun migratieachtergrond, de eventuele migratieleeftijd en het migratiemotief (zie ook bijlage B). We eindigen dit hoofdstuk met een beschrijving van de route naar het huwelijk.

3.1 Leeftijd

Wanneer we kijken naar de leeftijden van de geïnterviewde verborgen vrouwen, valt meteen op dat er sprake is geweest van een brede leeftijdsrange. Zo was de jongste respondent 13 jaar oud ten tijde van het interview en de oudste 72. De ondergrens van leeftijd ligt zo laag omdat één interview een gesprek met een moeder en haar vier dochters in de leeftijd van 13 tot 17 jaar. Deze vier minderjarige respondenten zijn geïnterviewd in het bijzijn van hun moeder. De leeftijd van de voormalig verborgen vrouwen varieert van 26 tot 46 jaar.

Een kanttekening die gemaakt moet worden bij de leeftijd van respondenten is dat we de leeftijd hebben vermeld die op het identiteitsbewijs van de geïnterviewden staat. Deze komt niet altijd overeen met de werkelijke biologische leeftijd. Zo geven zes vrouwen expliciet aan dat de leeftijd op hun identiteitsbewijs verhoogd is om het huwelijk op minderjarige leeftijd te voltrekken.

VVV 13³: *“Ik was 13 jaar oud toen ik trouwde. Mijn vader heeft m’n leeftijd vervalst. In Turkije ben ik van 73 en hier in Nederland van 69. Ik heb dus zeg maar twee geboortedatums. Ik ben hier in Nederland voor de imam getrouwd.*

3.2 Opleidingsniveau

We zien dat de meeste verborgen vrouwen in dit onderzoek een opleidingsniveau hebben tot het voortgezet onderwijs. Drie verborgen vrouwen hebben geen opleiding genoten. We zien één verborgen vrouw met een niet afgeronde universitaire opleiding. Relatief veel voormalig verborgen vrouwen in dit onderzoek hebben een mbo-, een hbo- of een niet afgeronde universitaire opleiding.

3.3 Woonplaats/regio in Nederland

Omdat het fenomeen ‘verborgen vrouwen’ niet locatie gebonden is, hebben wij ervoor gekozen om ook vrouwen buiten Rotterdam te betrekken in ons onderzoek. De meeste verborgen en voormalig verborgen vrouwen die wij spraken zijn ten tijde van het interview woonachtig in Rotterdam en Den Haag.

3.4 Migratieachtergrond

Van iedere respondent hebben wij de migratieachtergrond genoteerd. Dit is ofwel het geboorteland van de respondent zelf ofwel van (één van) de ouders. De achtergronden van de respondenten zijn: Afghaans (3), Indiaas, Irakees (2), Marokkaans (4), Pakistaans (11), Surinaams-Hindostaans (3) en Turks (2). Onder de verborgen vrouwen in dit onderzoek zien we een oververtegenwoordiging van Pakistaanse vrouwen. Dat deze vrouwen bereid waren tot een interview, kan te maken hebben met de herkomst van de degenen die de werving hebben verricht (Pakistaans en Hindostaans) en het netwerk dat zij konden aanboren voor de werving. Onder de voormalig verborgen vrouwen zien we meer spreiding wat betreft migratieachtergrond.

³ VVV13 staat voor Voormalig Verborgen Vrouw nummer 13.

3.5 Migratieleeftijd en migratiemotieven

Op één na zijn alle respondenten, zowel de verborgen vrouwen als de voormalig verborgen vrouwen in dit onderzoek, geboren in een ander land en gedurende hun leven naar Nederland gemigreerd. Eén van de voormalig verborgen vrouwen is in Nederland geboren. De volwassen verborgen vrouwen zijn allen op een volwassen leeftijd in het kader van huwelijksmigratie of gezinshereniging (als partner) naar Nederland gemigreerd. De minderjarige verborgen vrouwen zijn met hun moeder (een huwelijksmigrant) naar Nederland mee gemigreerd en bij de referent in een verborgen situatie terecht gekomen. De meeste voormalig verborgen vrouwen zijn op minderjarige leeftijd naar Nederland gekomen in het kader van gezinshereniging of huwelijk.

3.6 De route naar het huwelijk

Alle verborgen vrouwen in dit onderzoek hebben hun partner leren kennen via een gearrangeerd huwelijk. Ook bijna alle voormalig verborgen vrouwen leerden hun partner kennen via een gearrangeerd huwelijk. Een gearrangeerd huwelijk betekent niet per definitie dat het huwelijk onder dwang plaats vond. Meerdere respondenten vertelden dat zij verliefd werden op hun ex-man nadat zij aan elkaar waren voorgesteld.

VVV8: *“We begonnen als een soort gearrangeerd of verstandshuwelijk en in de aanloop naar het huwelijk werd ik ook verliefd op hem. Het leek een hele aardige goede man te zijn. Hij deed zich erg goed voor.”*

Enkele vrouwen vertelden dat er in hun situatie sprake was van huwelijksdwang. Zo vertelt een voormalig verborgen vrouw dat zij niets te zeggen had over haar partnerkeuze.

VVV5: *“Ik heb tegen mijn vader gezegd dat ik pas 18 was en dat ik nog wilde studeren. Dat ik mezelf nog veel te jong vond om te trouwen. Toen kreeg ik meteen klappen en zei hij: ‘Jij bent 18. Jij moet trouwen.’ Dus ik ben uitgehuwelijkt. Ik heb mijn partner op de huwelijksdag gezien en na mijn huwelijk moest ik met hem mee, bij hem gaan wonen.”*

In sommige gevallen was er sprake van een toenemende mate van drang voor naarmate de leeftijd vorderde. Zo drukt een voormalig verborgen vrouw het als volgt uit:

VVV12: *“Mijn ouders begonnen moeilijk te doen want mijn jongere zussen waren al getrouwd en hadden kinderen. Dus ja, ik moest ook trouwen.”*

Enkele vrouwen geven aan dat zowel zichzelf als hun partner gedwongen zijn tot het huwelijk. Deze vrouwen moesten met hun neef trouwen.

Enkele vrouwen blijken de vraag over een vrijwillig of gedwongen huwelijk niet te begrijpen. Zij geven aan dat vrouwen in hun herkomstgebied niets te zeggen hebben over hun huwelijk. Daar selecteren de ouders en familieleden volgens hen de huwelijkspartner.

4 De leefsituatie

In dit hoofdstuk beschrijven we de leefsituatie van de vrouwen. We maken hierbij onderscheid tussen verborgen vrouwen en voormalig verborgen vrouwen. In de eerste paragraaf gaan we in op de aard en de duur van het isolement. Voor de beschrijving van de aard van het gedwongen sociaal isolement maken we gebruik van de gradaties die worden onderscheiden door Musa et al. (2013). In de tweede paragraaf beschrijven we de huidige leefsituatie van de voormalig verborgen vrouwen. Veel voormalig verborgen vrouwen hebben een prijs betaald voor de verwerving van hun vrijheid. Dit wordt beschreven in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk.

4.1 De aard en duur van het isolement

4.1.1 Verborgen vrouwen

Onder de verborgen vrouwen die geïnterviewd zijn, zien we dat het sociaal isolement op jonge leeftijd kan beginnen. Dit is veelal vanaf 15-16-jarige leeftijd – voor de meeste vrouwen is dit ook de leeftijd waarop zij getrouwd zijn. Logischerwijs – omdat dit vrouwen betreft die nog in isolement verkeren, is de duur van het gedwongen sociaal isolement langer naarmate de respondent ouder is.

Wanneer we kijken naar de mate van verborgenheid zien we dat enkele oudere verborgen vrouwen aangeven door hun partner te worden geïsoleerd. Wel geven zij aan dat zij dit – een periode van hun getrouwde leven - mede accepteerden uit gewoonte en de overtuiging dat het zo hoorde. In die periode verkeerden zij in een *lichte mate van verborgenheid*. Ten tijde van het onderzoek is er geen sprake meer van deze lichte mate van verborgenheid. Een oudere respondent geeft aan dat haar partner door meerdere be-roerten is teruggevallen op een striktere traditionele genderrolverdeling tussen hem en zijn vrouw. Hij verlangt van zijn vrouw dat zij altijd thuis is voor zijn verzorging. In de loop van de jaren is voor een andere oudere vrouw wat bewegingsruimte ontstaan in de vorm van doktersbezoeken en het doen van boodschappen. Op deze manier leerde ze ook enkele vrouwen uit de buurt kennen. Na de pensionering van haar man werd haar (heimelijke) bewegingsruimte weer aanzienlijk minder.

Ruim de helft van de verborgen vrouwen bevindt zich in een *matige mate van verborgenheid*. Deze vrouwen mogen zich binnenshuis vrij bewegen, maar hebben zeer beperkte ruimte om buitenshuis activiteiten te ondernemen. Zij worden bijvoorbeeld door hun (schoon)familieleden en sociale omgeving in de gaten gehouden. Zo geeft een vrouw aan door haar schoonfamilie bepaalde bewegingskaders opgelegd te hebben gekregen. Zij woont bovendien in een buurt met veel mensen uit haar eigen gemeenschap en met dezelfde migratieachtergrond, die haar bewegingen eveneens in de gaten houden en verslag doen bij haar schoonzonen.

Wat opvalt is dat voor de meeste respondenten de sociaal isolerende druk in verschillende fasen in hun leven door anderen is opgelegd en niet alleen tijdens het huwelijk plaatsvindt. Zo geeft een verborgen vrouw aan dat tijdens haar opgroeien het sociaal isolement werd opgelegd door haar vader en broers. Na haar huwelijk werd deze rol overgenomen door haar echtgenoot en schoonfamilie. Nu zij door hulp van derden haar echtgenoot heeft verlaten en is terug gevlucht naar Nederland, leggen haar vader en broers haar weer restricties op in de bewegingsruimte. Een andere respondent is sinds kort weduwe en in haar geval hebben haar schoonzonen de sociaal isolerende rol overgenomen.

De situatie van alle andere verborgen vrouwen kunnen we typeren als een *ernstige mate van verborgenheid*, oftewel daadwerkelijke opsluiting. Deze vrouwen moeten onder dwang binnenshuis blijven, kunnen niet vrijelijk het huis uit en zijn voor activiteiten buitenshuis afhankelijk van vergezelling door familieleden. Zij zijn voor hun onderhoud geheel afhankelijk van hun partner en schoonfamilie en moeten zich daarom houden aan de door hen opgelegde restricties. Zo houdt de partner van een respondent in de gaten hoeveel tijd zijn vrouw besteedt aan bijvoorbeeld een supermarkt- of een huisartsbezoek. Ze mag daarnaast de Nederlandse taal niet leren, aangezien haar man dat niet nodig vindt voor de rollen die zij in het dagelijks leven vervult. Ook heeft hij geen zin om geld te besteden aan iets waar zij 'toch niets van opsteekt.'

VV7: “Ik kan niet lezen of schrijven. Mijn man zegt dat dat niets voor mij is en dat ik toch niets kan leren. Ik wil graag Nederlands leren, maar dat mag ik niet.”

Een andere verborgen vrouw heeft een illegale verblijfsstatus, waardoor zij zeer afhankelijk is van haar echtgenoot en schoonfamilie. Ze is daarom genoodzaakt om alle bewegingskaders en -restricties die zij opgelegd krijgt op te volgen. Zo mag ze wel boodschappen doen en vergezeld door haar familie her en der naartoe.

De vrouwen die in een matige of ernstige mate van verborgenheid verkeren, geven aan dat psychisch en fysiek geweld regelmatig voorkomen. Het psychisch geweld varieert van constant in de gaten gehouden worden, gechanteerd worden doordat men volledig afhankelijk is - bijvoorbeeld wat betreft de verblijfsstatus - maar ook geschreeuw, bedreigingen – soms met de dood - en vernederingen maken onderdeel uit van de problematiek. Het fysiek geweld kan bestaan uit slaan, op de grond slapen of letterlijk buitengesloten worden.

VV8: “.....die periode dat ik zwanger was tot het kind geboren was die periode was heel erg zwaar. Wij hadden elke dag ruzie. Elke dag slaan, niet eten geven. Hij doet soms de deur dicht als ik naar buiten ga en dan mocht ik niet meer binnen komen.

In sommige gevallen is er ook sprake van seksueel misbruik.

VV9: “Ik ben als een slaaf behandeld. Hij kwam alleen maar seks zoeken en verder bestond ik niet voor hem. Hij heeft mijn lichaam helemaal verminkt. Hij deed alles niet lief. Hij had ook vriendinnen.”

Ondanks de matige of ernstige mate van verborgenheid zijn de vrouwen vindingrijk in het creëren van enige bewegingsruimte. Zo heeft een verborgen vrouw meerdere mogelijkheden gevonden om haar bewegingsruimte te vergroten, ook al mag ze eigenlijk alleen de deur uit voor boodschappen of huisartsbezoeken. Van haar burens heeft ze een oude fiets gekregen die een aantal straten verderop staat, zodat haar man niets in de gaten heeft. Op het moment dat haar echtgenoot aan het werk is, maakt ze gebruik van deze fiets om met vriendinnen thee te drinken.

4.1.2 Voormalig verborgen vrouwen

De kortste duur van gedwongen isolement onder de voormalig verborgen vrouwen, die wij gesproken hebben, was 5 weken. De langste duur was circa 37 jaar, waarvan 18 jaar in het ouderlijk huis en 19 jaar in de partnerrelatie. We zien meerdere respondenten die vertelden dat zij zowel in hun opvoeding als in hun partnerrelatie (en leven bij schoonfamilie) gedwongen geïsoleerd werden.

Evenals onder de verborgen vrouwen zien we ook onder voormalig verborgen vrouwen een *lichte mate van verborgenheid*. Zij accepteerden hun sociaal geïsoleerde situatie langere tijd als een normale situatie. Meerdere vrouwen geven aan dat zij zich pas realiseerden dat zij gedwongen geïsoleerd werden toen zij in Nederland in contact kwamen met andere vrouwen.

VVV5: “Toen ik de overblijfmoeders leerde kennen en sociale contacten kreeg, toen besepte ik dat ik de enige was die zo behandeld werd.”

Een derde van de voormalig verborgen vrouwen heeft te maken gehad met een *matige mate van verborgenheid*. Hieronder bevinden zich ook vrouwen die aanvankelijk te maken hadden met ernstige opsluiting en na de geboorte van hun kind(eren) de ruimte kregen om hun kind(eren) zelfstandig naar school te brengen en op te halen. Ook bevinden zich hieronder vrouwen die bijvoorbeeld boodschappen mochten doen en zelfstandig naar de dokter mochten, wanneer hun partner of schoonfamilie niet in de gelegenheid was om hen te vergezellen. Voor meerdere van deze vrouwen ging het sociaal isolement gepaard met fysiek geweld.

VVV2: “Van m'n ex-man mocht ik niks. Ik werd dagelijks fysiek en mentaal door hem mishandeld.”

Eén voormalig verborgen vrouw mocht een betaalde baan hebben, maar moest haar inkomen inleveren bij haar partner en schoonvader. Na het huwelijk wilde haar schoonvader weten wat zij en haar man verdienden en wat hun vaste lasten waren. Het resterende bedrag moest naar de schoonvader. Hierdoor had de respondent zelf weinig geld. In haar geval was het dus wel toegestaan naar buiten te gaan om te werken. Het was echter niet toegestaan om spontaan haar eigen familie te bezoeken, wat duidt op de matige gradatie van verborgenheid.

De meeste voormalig verborgen vrouwen hebben een *ernstige mate van verborgenheid* meegemaakt. Zij zijn daadwerkelijk opgesloten en mochten alleen vergezeld door hun partner of schoonfamilie de deur uit. De meest kwetsbare periode vinden de vrouwen de periode waarin zij een afhankelijke verblijfsstatus hebben. Zo vertelde een vrouw dat haar partner en schoonouders haar uit het land dreigden te laten zetten als zij niet zou gehoorzamen. Een andere vrouw vertelde hoe zij vanaf de huwelijksvoltrekking geleidelijk geïsoleerd werd van alle sociale contacten, zowel fysiek als digitaal:

VVV3: “Hij was na het huwelijk heel erg veranderd. Met de dag merkte ik dat er steeds meer dingen verboden werden. Ik mocht bijvoorbeeld geen sociale media meer hebben. Ik mocht geen contact met mijn vriendinnen. Naar mijn ouders mocht ik ook zelden. Ik mocht ook niet meer werken.”

Meerdere andere vrouwen hadden naast de daadwerkelijke opsluiting ook te maken met fysiek geweld. Eén vrouw had aanvankelijk te maken met een matige mate van verborgenheid. Toch lukte het haar – met hulp van vriendinnen – om geld te verzamelen en autorijlessen te volgen, stiekem tijdens de werktijden van haar man. Echter toen haar man erachter kwam dat zij autorijlessen volgde, werd zij ernstig geïsoleerd.

VVV13: “Hij is er toen achter gekomen dat ik voor m’n rijbewijs bezig was. Toen heeft hij me geslagen. Ik had allemaal blauwe plekken en ik kon niets tegen iemand zeggen. Ik vertelde het m’n moeder en die zei: ‘Ja, het is je man, het komt wel goed.’ De laatste jaren heeft hij me wel opgesloten en ik mocht de deur helemaal niet uit. Als hij wegging dan ging de telefoon in de kast die hij op slot deed. Hij sloot me echt af van de buitenwereld.”

Uit de voorgaande paragraaf kunnen we concluderen dat:

- de mate van verborgenheid kan veranderen gedurende het leven. Dat kan twee kanten op werken. Zo zien we voorbeelden waarin de mate van verborgenheid van licht richting ernstig verandert, maar ook andersom.
- tijdens het sociaal isolement vrouwen niet alleen beperkt worden in hun bewegingsvrijheid maar dat er tegelijkertijd ook vaak sprake is van psychisch, fysiek en/of seksueel misbruik.

- er in verschillende fasen verschillende actoren het isolement kunnen opleggen.
- samenhangend met de actoren – het opleggen van het isolement zich niet beperkt tot het huwelijk, maar ook plaatsvindt tijdens de opvoeding en nog na een scheiding of overlijden van de partner.

4.2 De huidige leefsituatie van voormalig verborgen vrouwen

De meeste voormalig verborgen vrouwen leven inmiddels gescheiden van hun man. De scheiding was voor hen nodig om de situatie van gedwongen sociaal isolement te doorbreken. De moeders onder hen leven als alleenstaande moeder met hun kinderen, waarvan één samen met haar drie minderjarige kinderen binnen een begeleid wonen setting woont. Een andere moeder heeft inmiddels een mbo-opleiding afgerond en een baan weten te verwerven. Zij ervaart geen belemmeringen in haar bewegingsruimte meer. Ook de andere gescheiden alleenstaande moeders wonen inmiddels zelfstandig met hun kinderen en ervaren geen belemmeringen in hun vrijheid meer van hun ex-partner of diens familie.

Eén moeder is erin geslaagd om uit haar situatie te vluchten, echter haar dochter is nog achtergebleven bij haar ex-partner. De vrouwenopvang heeft haar geholpen aan een advocaat om haar kind terug te krijgen. Eén andere vrouw is na haar scheiding met een andere man getrouwd en heeft met hem samen een zoon. Zij geeft aan dat ze nog veel moet verwerken uit haar verleden, maar desondanks een gelukkig leven met haar man en kind heeft.

Vier gescheiden vrouwen hebben geen kinderen. Twee van hen leven zelfstandig in een eigen woning. De derde woont bij haar moeder in. De vierde vrouw woont illegaal in Nederland en heeft een tijdelijk onderkomen gevonden.

Twee vrouwen zijn nog steeds samen met hun echtgenoot en kinderen. Zij zijn erin geslaagd om binnen hun relatie meer bewegingsruimte voor zichzelf te creëren. De ene respondente is erin geslaagd om middels opleidingen een zelfstandigere positie te verwerven en meer bewegingsruimte voor zichzelf te krijgen. De andere respondente heeft door de komst van haar twee kinderen, in combinatie met de lange werkdagen van haar echtgenoot, veel meer bewegingsruimte gekregen. Beide geven aan dat zij inmiddels geen sociaal isolement meer ervaren.

4.3 Nevenproblematiek en neveneffecten

De respondenten hebben in hun verhalen diverse problematiek genoemd waar zij mee te maken hadden ten tijde van het sociaal isolement. We maken onder de genoemde problematiek onderscheid tussen nevenproblematiek en neveneffecten, ofwel gevolgen van het sociaal isolement.

4.3.1 Nevenproblematiek

Enkele vrouwen werden gedwongen achtergelaten. Een respondent werd op 16-jarige leeftijd door haar vader naar het herkomstland teruggebracht, aldaar achtergelaten en uitgehuwd. Deze vrouw is - in het land van herkomst - 35 jaar als huisslaaf gebruikt door haar schoonfamilie en ernstig mishandeld. Het is deze vrouw door hulp van een dochter en haar zussen gelukt om haar mishandelingssituatie te ontvluchten en weer terug te keren naar Nederland. Een andere respondent werd door haar echtgenoot herhaaldelijk samen met hun dochters voor langere termijnen in het herkomstland achtergelaten. Volgens de respondent kreeg haar echtgenoot dubbele kinderbijslag voor kinderen die in het herkomstland opgroeiden. Het is voor de Nederlandse autoriteiten moeilijk om preventief zicht te krijgen op gedwongen achterlating.

Een respondent had te maken met huwelijkse gevangenschap en polygamie. Haar echtgenoot ontbond het Nederlandse huwelijk in Nederland. Echter vond er geen islamitische scheiding plaats, waardoor de respondent in huwelijkse gevangenschap verkeerde. Haar echtgenoot huwde in het herkomstland een tweede vrouw en haalde deze vrouw over naar Nederland als zijn wettige echtgenote.

Verslavingsproblematiek onder (ex-) partners van de respondenten wordt regelmatig genoemd. Zo is alcoholverslaving door meerdere vrouwen genoemd. Een vrouw had een partner die zowel alcoholverslaafd als gokverslaafd was.

Een verborgen vrouw heeft een illegale verblijfsstatus, waardoor zij financieel geheel afhankelijk is van haar echtgenoot en schoonfamilie en zich gedwongen voelt om hen te gehoorzamen. Een andere vrouw vertelt dat zij pas na tien jaar een paspoort kreeg.

VV10: "Eerst heeft hij tegengehouden dat ik een Nederlands paspoort kreeg. Dat duurde 10 jaar. Hij nam het vaak ook in beslag, zodat ik zelf geen dingen kon doen waarvoor ik mijn paspoort nodig had."

Ook komt het voor dat respondenten een referent huwen die arbeidsongeschikt is. Deze huwelijken komen veelal tot stand via bemiddelingsbureaus. Meestal weten de respondenten wel dat ze met iemand trouwen die arbeidsongeschikt is maar ze zijn vaak niet op de hoogte van de ernst van de problematiek of weten niet dat er ernstige psychiatrische problematiek speelt. Eenmaal getrouwd en in Nederland worden deze respondenten verantwoordelijk voor de verzorging van hun echtgenoot. Daarbij krijgen deze vrouwen – net als ‘de verborgen vrouw’ - te maken met psychische, fysieke en seksuele mishandeling en met financiële uitbuiting. Een belangrijk signaal uit een van de interviews is dat de respondente aangeeft dat de referenten maar liefst negen keer eerder gehuwd is met een vrouw uit het herkomstland. Al deze vrouwen zijn uiteindelijk opgevangen door de vrouwenopvang.

VVV4: "Toen ik in Nederland was zag ik in de tweede week al dingen die niet pluis waren. Zo zag ik dat hij alcoholverslaafd is. (...) Binnen enkele tellen kon hij een fles leegdrinken. (...) En dan kijk je naar jezelf in de spiegel en begin je hard te gillen."

Gezien de nevenproblematiek die de vrouwen tijdens hun sociaal isolement hebben ervaren, is het lastig om sociaal isolement als gevolg van schadelijke traditionele praktijken te onderscheiden van sociaal isolement als gevolg van huiselijk geweld, mensenhandel of psychiatrische problematiek.

4.3.2 Neveneffecten

De genoemde neveneffecten van het sociaal isolement zijn gerelateerd aan de Nederlandse taalbeheersing en gezondheidsbeleving.

Door het sociaal isolement kunnen verborgen vrouwen in Nederland de taal niet praktiseren en niet verder ontwikkelen.

Door het isolement en de nevenproblematiek ervaren sommige vrouwen (langdurige) fysieke en/of psychische gezondheidsklachten. Zo vertellen sommige vrouwen dat zij gedurende het sociaal isolement voor medische klachten niet naar de huisarts werden gebracht, waardoor de klachten erger werden of blijvende gevolgen voor hen had.

Het doorbreken van het opgelegde sociaal isolement gaat gepaard met de verwerving van zelfbeschikkingsruimte. De voormalig verborgen vrouwen geven aan dat zij naar eigen

inzicht invulling kunnen geven aan hun sociaal verkeer. Toch hebben veel vrouwen wel een prijs betaald voor het doorbreken van hun sociaal isolement.

Represailles

De meeste vrouwen waren na hun scheiding bang voor represailles. Zij waren bang dat zij gevonden zouden worden door hun ex-man of (schoon)familie en zij vreesden fysiek geweld. Die angst komt vooral voort uit bedreigingen. Zo vertelt een respondente het als volgt:

VVV2: "Toen ben ik bedreigd door mijn ex-man en mijn vader. Mijn ex-man had mij zwart gemaakt bij mijn vader. En hij belde mij dag en nacht anoniem. Soms nam ik op en dan vertelde hij dat hij me wat zou aandoen als hij me zou zien op straat. Ik voelde mij niet veilig in die tijd. Ook met mijn kinderen ging het slecht."

Bij enkele andere vrouwen bleef het niet bij bedreigingen. Na hun scheiding werden deze vrouwen continu denigrerend bejegend, fysiek mishandeld en regelmatig uitgemeemaakt voor hoer.

Relatie met het herkomstgezin

Door het besluit om te scheiden is de relatie van veel voormalig verborgen vrouwen met hun eigen herkomstgezin en met de bredere familiekring verslechterd of geheel weggefallen. De familie ondersteunt de scheiding van een vrouw vaak niet omdat het gepaard gaat met eerverlies. Zo was het voor een voormalig verborgen vrouw de zwartste en moeilijkste tijd van haar leven omdat haar ouders haar niet hebben gesteund in haar besluit om te scheiden. Zij heeft daardoor terug moeten vallen op vriendinnen om bij haar ex-man weg te kunnen.

VVV3: "Mijn vriendinnen zagen mijn blauwe plekken op mijn lichaam en toen hebben zij actie genomen en het mijn ouders verteld. Mijn ouders schrokken hier eerst van, maar wilden nog steeds niet dat ik ging scheiden, omdat het slecht was voor de eer van de familie."

Voor sommige respondenten werd de relatie met hun vader en broers enorm op scherp gesteld door de scheiding, waardoor ook de contacten met hun moeder en zussen heimelijk moesten verlopen.

VVV10: "Mijn moeder en zusjes mochten ook geen contact meer met mij hebben. Maar mijn

zusjes hadden stiekem contact met mij. Ze hielpen mij, zodat ik bij een vrouwenopvang terecht kon en zodoende kreeg ik na een paar maanden mijn eigen woning. Dit was een hele moeilijke tijd in mijn leven omdat ik geen contacten meer had en ik alles zelf moest regelen."

Tussen wal en schip geraken

Een vrouw vertelde dat zij door haar partner en schoonouders het huis uit werd gezet. Aangezien ze nog niet officieel gehuwd was en geen samenlevingsovereenkomst had, werd haar afhankelijke verblijfstatus ingetrokken. In haar herkomstland vond zij niemand bereid haar tijdelijk te ondersteunen bij het maken van een nieuwe start. Daarom leeft zij nu illegaal in Nederland. Zij verblijft bij een onbekende man in huis, die haar enkele maanden kosteloos huisvesting biedt. Daarna moet zij hem huur gaan betalen. Deze vrouw is op zoek naar zwart werk, zodat zij de huurlasten in de nabije toekomst kan dragen.

Verlies van vertrouwen in relaties

Meerdere vrouwen geven aan dat zij door hun ervaringen met gedwongen sociaal isolement en alle problemen die daarmee gepaard zijn gegaan, geheel het vertrouwen zijn kwijtgeraakt in mannen en partnerrelaties. Sommigen geven aan dat zij soortgelijke machtsverhoudingen, gedwongen sociaal isolement en mishandelingen ook hebben gezien bij hun ouders en/of schoonouders. Meerdere vrouwen staan hierdoor geheel niet meer open voor een volgend huwelijk of een relatie.

Zware psychische lasten en eenzaamheid

De voormalig verborgen vrouwen hadden al een beperkte sociale kring. De meesten van hen hadden ook geen ervaring met een zelfstandig leven. Na de scheiding moesten velen voor het eerst in hun leven een zelfstandig bestaan opbouwen. Dat is nog zwaarder voor degenen die na hun scheiding niet opgevangen worden door hun ouders. Wanneer het schaarse netwerk van deze vrouwen nog verder uitgedund wordt, gaan deze vrouwen door een moeilijke periode van eenzaamheid. Na verloop van tijd slagen de meeste vrouwen er wel in om een nieuwe sociale kring op te bouwen. Zo vertellen twee vrouwen dat zij door hun zelfredzaamheid en groeiende aanpassing aan de Nederlandse samenleving meer sociale contacten hebben opgedaan, vooral buiten hun eigen gemeenschap.

Casusbeschrijving Labeebah (40 jaar)

Labeebah is geboren en getogen in India. Ze is enig kind en dochter van een gescheiden moeder. Ze is opgegroeid bij haar moeder en grootouders. Totdat ze naar Nederland kwam, zat ze op school.

Een alleenstaande vrouw met een dochter is kwetsbaar in een land als India waarin de vrouw als ondergeschikt aan de man wordt gezien. Labeebah's moeder genoot bescherming van haar ouders.

Labeebah's man woonde vanaf zijn 19de in Nederland. Hij had een ander meisje, maar moest van zijn familie met Labeebah trouwen. Hij heeft alleen een basisopleiding gehad. Hij heeft een eigen taxibedrijf en een kledingmakerij.

Ook een man kan gedwongen worden te trouwen.

Leefsituatie toen

Labeebah was 18 jaar toen ze met haar neef moest trouwen. In Nederland kwam ze in huis met haar schoonfamilie (drie schoonzussen, twee zwagers en de schoonouders). Ze moest werken, voor iedereen koken en het huishouden voor de hele familie doen. De periode van haar eerste zwangerschap was heel zwaar. Ze hadden elke dag ruzie. Ze werd geslagen. Ze kreeg periodes geen eten en ze werd soms uit het huis gesloten of mocht niet in de slaapkamer slapen.

'Dan ging ik gewoon slapen in een hoekje van de kleine kamer waar we de was ophangen. Ik legde alle kleren bovenop mij en ging ik zo slapen'.

Een vrouw die bij haar schoonfamilie - die ze nauwelijks kent - intrekt en die de taal niet spreekt, is een makkelijk slachtoffer voor uitbuiting en mishandeling.

Labeebah is twee keer weggelopen. De eerste keer was ze in paniek gevlucht. Ze had alleen maar haar kinderen bij zich. In de opvang werd ze nog ongelukkiger dan thuis. De tweede keer wilde ze echt scheiden; ze had al een advocaat. In de vrouwenopvang hadden de kinderen het erg zwaar. Maatschappelijk werk heeft daar wel kinderbijslag, belastingdienst en een bankrekening met haar geregeld. Zo heeft zij een beetje financiële vrijheid verworven. Ook toen is zij weer teruggegaan. Sinds die keer doet ze meer haar eigen dingen - stiekem dat wel. Ze is in die tijd ook haar eigen verblijfsvergunning gaan regelen en paspoort.

De tweede keer dat Labeebah wegliep, heeft zij met hulp wat financiële vrijheid verworven en is ze haar verblijfsvergunning en paspoort gaan regelen. Ze is niet bij haar partner weggegaan. Dit illustreert dat weggaan niet alle vrouwen weggaan of wegwillen. Vrouwen kunnen ook ondersteund worden in het verwerven van meer zelfbeschikking.

Labeebah heeft hulp gezocht toen haar oudste zoon in India is achtergelaten. De zoon werd daar ernstig ziek. Drie jaar heeft hij in India vastgezeten. Met het Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating en politie hebben ze hem teruggehaald.

Er zijn meer voorbeelden in de interviews met (voormalig) verborgen vrouwen waarin de vrouwen in een keer wel voor hun rechten opkomen als hun kinderen in gevaar zijn.

Leefsituatie nu

Labeebah woont nog steeds bij haar man. De schoonfamilie is inmiddels vertrokken of overleden. Alleen haar schoonvader leeft nog maar die is oud en zwak. Haar twee zoons kunnen bijna op eigen benen staan. Ze hebben een opleiding gevolgd of zijn daar mee bezig. De respondente geeft aan dat als ze een eigen huis hebben en onafhankelijk zijn, ze weggaat bij haar man. Haar zoons helpen hun moeder financieel. De zoons en de moeder worden nog steeds niet door de vader onderhouden.

"Mijn man denkt nog steeds dat ik niet goed ben. Hij nog steeds vertrouwt mij niet. Hij geeft me nog steeds geen geld. Ik mag nog steeds niet zelf boodschappen doen. Hij is denk ik psychisch." (heeft psychische problemen).

Hij frustreert wel dingen. Bijvoorbeeld voor belastingteruggave heeft ze zijn jaarinkomen nodig. Dan verstopt hij de papieren. Als ze ruzie krijgen, eet hij dagen niet.

"Dan eet hij toch niet, moet hij zelf weten. Het is altijd koude ruzie thuis."

5 Risico verhogende en verlagende factoren

De derde deelvraag in dit onderzoek luidt: “Welke factoren vergroten het risico op sociaal isolement?” De vierde deelvraag in dit onderzoek luidt: “Welke factoren verlagen het risico op sociaal isolement?” Beide factoren worden bekeken op individueel niveau (§5.1), op het niveau van het familieleven (§5.2) en in termen van factoren in de bredere samenleving (§5.3). In dit hoofdstuk geven we een antwoord op de derde en vierde deelvraag.

5.1 Individuele factoren

Financiën

Op individueel niveau zien we dat de meeste (voormalig) verborgen vrouwen ten tijde van hun sociaal isolement financieel geheel afhankelijk van hun partner en/of (schoon) familie waren. Enkele geïnterviewde vrouwen geven aan dat persoonlijke bezittingen in de vorm van geld, kleding of juwelen afgepakt worden door de echtgenoot of de schoonfamilie. De meesten hadden dus zelf geen beschikking of regie over geld. Door deze afhankelijkheidssituatie zijn de vrouwen gedwongen om zich aan het opgelegde sociaal isolement te conformeren. De enkele respondenten die wel een baan hebben, geven aan dat zij hierdoor de deur uit kunnen en eventueel onder werktijd afspraken kunnen maken met hulpverleners. Daarnaast kunnen zij vanwege hun eigen inkomen een inschatting maken van hun financiële zelfredzaamheid na een eventuele scheiding.

Taalbeheersing

Meerdere vrouwen geven aan dat een gebrek aan Nederlandse taalbeheersing een risicofactor is. Veel vrouwen kunnen alleen via hun partner, schoonfamilie of hun kinderen communiceren met mensen buiten hun eigen taalgroep. Daardoor kunnen zij hun ervaringen niet zelf met derden delen of hun hulpvraag duidelijk maken. Daartegenover staat dat het beheersen van de taal een belangrijke voorwaarde is ter preventie van sociaal isolement. Taalbeheersing draagt volgens respondenten bij aan de

zelfredzaamheid buitenshuis, aan verbreding van het sociaal netwerk en daarmee ook aan de groei van een zelfbeschikkingsgevoel en -wens.

Huwelijksleeftijd

We zien dat de leeftijd waarop een huwelijk plaatsvindt, enig verband lijkt te hebben met de duur van het sociaal isolement. Hoe jonger men trouwt, hoe langer de meisjes geneigd zijn om het isolement te accepteren als iets normaal. Een voormalig verborgen vrouw die op haar 13e trouwde, gaf bijvoorbeeld aan geen idee te hebben wat haar overkwam toen ze werd geïsoleerd en accepteerde het daarom. Daartegenover zien we een vrouw die op haar 30e trouwde, die duidelijk aangeeft dat haar karakter al gevormd was en dat zij niet meer te onderdrukken was:

VVV12: “Op die leeftijd ben je al wie je bent en is het moeilijker om iemand alsnog te onderdrukken. Moeilijker dan bij een meisje van 15.”

Ook andere respondenten die op latere leeftijd trouwden (boven de 20 jaar) gaven aan dat zij gaandeweg de relatie herhaaldelijk hun afwegingen maakten om de relatie al dan niet voort te zetten.

Eigen kracht

Daarnaast zien we dat de leeftijd van de vrouwen, gepaard met de duur van het isolement een apart risico met zich meebrengt. Vrouwen die reeds langere tijd in een sociaal isolement verkeren, hebben onder druk een jarenlange gewoonte opgebouwd, die naarmate de tijd verstrijkt ook steeds moeilijker te doorbreken wordt. Deze vrouwen berusten vaker in hun situatie. Zij hebben het gevoel dat ze vastzitten en ontberen de mentale kracht om zich aan de situatie te onttrekken.

VV12: “Hij kan mij alleen geestelijk onder druk zetten en opsluiten. Als ik naar buiten ben geweest, dan begint hij altijd te zeuren dat ik op zoek ga naar mannen. Hij zeurt dagenlang, soms wekenlang. (...) Ik doe wat nodig is om het thuis voor mij leefbaar te houden. Op mijn leeftijd ga je niet meer scheiden. Ik heb die kracht niet meer.”

Het hebben van eigen kracht draagt voor een belangrijke mate bij aan het beëindigen van verborgenheid, maar ook aan het verzinnen van creatieve manieren om meer sociale ruimte voor zichzelf te creëren. Vrouwen met meer eigen kracht geven ook vaker hun mening bij hun ouders, echtgenoot en schoonfamilie én geven ook beter hun grenzen aan binnen de relatie.

VVV13: *“Ik heb ook een eigen leven, dingen doen en vriendinnen hebben.”*

Traditionele normen en waarden

Bij veel vrouwen spelen traditionele normen en waarden over de rolverdeling tussen man en vrouw een belangrijke rol, wat in veel gevallen leidt tot angst voor eerverlies. Dit speelt vaker een rol bij oudere vrouwen, aangezien zij het isolement vaak al lange tijd accepteren. De socialisatieduur in Nederland of een ander Westers land daagt de traditionele normen uit. Vrouwen raken door deze socialisatie beter bekend met de mogelijkheden in de Nederlandse samenleving, met de eventuele stappen die zij kunnen ondernemen en de mogelijke gevolgen daarvan. De geïnterviewde vrouwen die een groot deel van hun jeugd in Nederland hebben gewoond, zijn er bijvoorbeeld in geslaagd te trouwen met een zelf gekozen partner of hebben hun verborgenheid doorbroken.

5.2 Factoren in het familieleven

Traditionele opvoeding

Een traditionele opvoeding blijkt om verschillende redenen een risico verhogende factor te zijn. Veel respondenten gaven aan dat zij een traditionele opvoeding hebben genoten waarbij mannen het hoofd van het gezin vormen en de ouders bepalen waarbinnen vrouwen en kinderen zich mogen bewegen. Deze rolverdeling wordt veelal voortgezet in de partnerrelatie.

VVV6: *“Mijn ouders hebben een grote rol gehad. Ik mocht niks waardoor ik in mijn huwelijk in het begin alles accepteerde van mijn man.”*

Vrouwen die hun opvoeding niet als een traditionele of sociaal isolerende opvoeding ervaren - en daarnaast op ruim volwassen leeftijd in het huwelijk traden - geven aan dat zij voldoende tijd hadden om een eigen identiteit te ontwikkelen. Deze vrouwen waren minder (lang) bereid zich te schikken in het opgelegde sociaal isolement en hebben het isolement relatief snel doorbroken.

Meerdere verborgen vrouwen geven daarnaast aan dat zij niet kunnen scheiden, omdat het veel eerschade zal opleveren, zowel binnen hun eigen gemeenschap als hun herkomstgezin. Deze eer gerelateerde opvattingen geven mannen de macht over vrouwen en houden ze gevangen in een machtsmindere positie binnen het huwelijk.

VV6: *“Pakistaanse vrouwen kunnen nooit aan zichzelf denken, want dan houden we niets meer over. Geen ouders, geen broers en zussen, geen eer. We zijn niets meer waard.”*

Bij meerdere respondenten zien we dat ze van hun herkomstgezin in het land van herkomst herhaaldelijk de opdracht krijgen om hun echtgenoot te gehoorzamen en het beste van hun huwelijk te maken. Ook bij vrouwen die rebelleren blijven eer gerelateerde opvattingen een rol spelen. Dit zien we terug in het verhaal van een vrouw die van haar ouderlijk huis wegliep om met haar partner samen te kunnen zijn. Ondanks dat ze met deze partner trouwde, ziet haar schoonfamilie haar als een oneerbare vrouw vanwege haar wegliepgedrag.

Relatie met het herkomstgezin

Bij ruim de helft van de vrouwen in dit onderzoek zien we dat zij door meerdere partijen in hun leven sociaal geïsoleerd zijn, onder andere door hun eigen familie. Toch wordt door veel vrouwen de hechte band met het herkomstgezin, met name tussen vrouwelijke familieleden, gezien als een risico verlagende factor. Zo zou steun van zussen en moeders bijdragen aan de eigen kracht van de afzonderlijke vrouwen. Ook zien we dat de ouders van een voormalig verborgen vrouw haar hebben geholpen om uit haar isolement te ontsnappen en haar leven opnieuw op te bouwen. In een aantal gevallen heeft ook de hulp van een (schoon)broer bijgedragen aan het doorbreken van het isolement.

Gearrangeerd huwelijk

Daarnaast lijkt er een verband te zijn tussen het ontstaan van een gedwongen sociaal isolement en gearrangeerde huwelijken. We zien namelijk onder de meeste respondenten dat zij door hun familieleden bemiddeld zijn naar een huwelijk. Een opgelegd sociaal isolement zien deze vrouwen aanvankelijk vaker als een vanzelfsprekend onderdeel van een huwelijk. Een probleem ontstaat voor vrouwen die een gearrangeerd huwelijk als een vlucht zien uit de traditionele opvoeding in het herkomstgezin en vervolgens weer in een traditionele rolverdeling binnen een huwelijk terecht komen.

VVV10: “Ik had heel strenge ouders en broers die zich overall mee bemoeiden. Met mijn kleren, vrienden, uiterlijk en mijn huwelijk. Ik mocht zelf niks bepalen. Ik dacht dat ik verlost zou worden van alle ellende als ik zou trouwen. In mijn huwelijk bleek dat mijn man hetzelfde was als mijn vader en mijn broers.

We zien een bijzonder probleem bij gearrangeerde huwelijken in families waarbinnen neven en nichten met elkaar trouwen. Respondenten geven aan dat er op het niveau van de ouders (veelal broers en zussen van elkaar) loyaliteitsbanden over en weer leven, waardoor een scheiding veel binnen een familie overhoop zou gooien. Bovendien zouden de huwelijkskansen van vrouwen in hun familie geschaad kunnen worden. Hetzelfde geldt voor de eervolle positie van hun vader en broers.

Psychische gezondheid partner

Drie huwelijksmigranten huwden een referent met ernstige psychiatrische stoornissen waar zij eerder niets van afwisten. Een van deze respondenten kwam er in Nederland achter dat haar man samenwoonde met een andere vrouw en door zijn ouders geforceerd was in een huwelijk met de respondente. Na dagelijkse ruzies die gepaard gingen met fysiek geweld jegens de respondente, werd zij uiteindelijk door haar echtgenoot het huis uit gezet. Een andere voormalig verborgen vrouw kwam met haar dochters naar Nederland, waar zij door de referent en diens vader gedwongen werden geïsoleerd, mishandeld en misbruikt.

Rol van de kinderen

Een vrouw geeft aan dat de geboorte van dochters vrouwen nog meer bindt binnen het huwelijk, door de angst voor eerschending en beperkte huwelijkskansen voor de dochters na een scheiding. Daarentegen kunnen kinderen ook een risico verlagende rol spelen, aangezien zij bewegingsruimte kunnen creëren voor de vrouw. Zo zien we dat een voormalig verborgen vrouw door de komst van haar kinderen alle ruimte kreeg voor de opvoeding en werktijd van haar man startte met taallessen in de wijk tijdens de schooltijden van haar kinderen. Ook zien we bij een aantal oudere respondenten dat hun kinderen zich hardmaken voor meer bewegingsvrijheid van hun moeder.

5.3 Factoren in de bredere samenleving

Emigratie

Een risico verhogende factor is emigratie wegens een huwelijk. Een huwelijk van een vrouw uit Nederland met een man uit het herkomstland (van de ouders) verhoogt het risico op verborgenheid na het huwelijk. Zo is een respondent onder veel familiedruk naar Marokko vertrokken voor een huwelijk waar ze in een huis werd opgesloten en tevens mishandeld werd door haar schoonzussen.

VVV11: “Ik ben verkracht en vernederd en ben weggelopen op mijn blote voeten en nooit meer teruggegaan.”

Migratie

Migratie naar Nederland leidt in de meeste situaties tot een meer of mindere mate van vrouwenemancipatie. Meerdere vrouwen vertelden dat zij door observatie van andere vrouwen en media (tv, radio, reclames) indrukken kregen over mogelijkheden in Nederland. Hierdoor ontstaat een versnelde emancipatie die wellicht in het land van herkomst, in de oude leefomgeving, minder gestaag zou plaatsvinden. Daarnaast vergroot migratie de mogelijkheden om een sociale kring op te bouwen, vooral voor vrouwen die hun kinderen naar school mogen brengen, aangezien scholen een belangrijke rol spelen in de eerste (mogelijke) netwerkopbouw van verborgen vrouwen. Hetzelfde geldt voor laagdrempelige taalopleidingen in de wijk.

Verblijfsstatus

Vaak is er echter wel sprake van een afhankelijke verblijfsstatus, waarbij huwelijksmigranten voor hun verblijf formeel afhankelijk zijn van hun partnerrelatie. Dit creëert een scheve machtsverhouding tussen de referent en de huwelijksmigrant, in ieder geval gedurende de periode van de afhankelijke verblijfsvergunning. We zien in dit onderzoek twee verborgen en twee voormalig verborgen vrouwen die zich door hun afhankelijke verblijfsstatus verplicht voelden om zich te houden aan het door hun partner en/of schoonfamilie voorgeschreven sociaal isolement.

Handelingsverlegenheid

Meerdere respondenten geven aan om hulp te hebben gevraagd maar hebben dat niet gekregen. Deze handelingsverlegenheid van professionals kan gezien worden als risico verhogende factor. Zo geeft een respondent aan de thuis-hulpverlener van haar partner om hulp te hebben gevraagd. Deze hulpverlener zou hebben aangegeven dat hij ingehuurd was voor haar partner en daarom niets voor haar kon betekenen. Een minderjarige respondent heeft (gedurende de zeer korte tijd dat zij Internationale Schakel

Klas (ISK) -onderwijs mocht volgen) hulp gevraagd aan een docent. Deze zou haar verteld hebben dat hij niets kon betekenen voor haar privé-situatie. Een klasgenote van deze dochter vertelde haar dat zij bij noodsituaties 112 moest bellen en dat de politie in Nederland, in tegenstelling tot de politie in het herkomstland, wel veilig is voor vrouwen om bij aan te kloppen voor hulp.

Eigen gemeenschap

Een andere risico verhogende factor is de bevolkingssamenstelling in de wijk waar de vrouwen wonen. Meerdere verborgen vrouwen wonen in wijken met een relatief hoge concentratie mensen met dezelfde migratieachtergrond en van de eigen gemeenschap. Gedurende het gehuwd leven zijn deze gemeenschapsgenoten de extra ogen en oren van de echtgenoot en schoonfamilie. Zij zien de bewegingen van vrouwen buitenshuis en geven deze door aan de echtgenoot en schoonfamilie. We zien ook voormalig verborgen vrouwen die woonachtig zijn in wijken waarin de eigen gemeenschap ondervertegenwoordigd of zelfs afwezig is. Deze vrouwen voelen zich vrijer om zich binnen hun wijk te bewegen en sociale contacten aan te gaan met andere wijkbewoners.

Casusbeschrijving Zainab (26 jaar)

Zainab is geboren in Pakistan. Ze komt uit een gezin met vijf kinderen. Op haar 10^e is ze naar Nederland verhuisd omdat haar vader hier ging werken. Na het afronden van de middelbare school op haar 18^e mocht ze van haar vader niet verder studeren. Wat opvalt aan deze casus is dat de respondent de jeugd bij haar ouders als sociaal isolement bestempelt:

“Ik had een moeilijke jeugd. Mijn vader was heel beschermend naar mij toe. Ik mocht bijvoorbeeld niet eens buiten spelen. Hij was bang dat ik fouten zou maken ofzo en de eer van de familie mocht niet beschadigd worden door mij.”

- Dit is een voorbeeld van iemand die vanuit een traditionele opvoeding van jongs af aan gendergerelateerde opvattingen over eer, het huwelijk en de opvoeding van kinderen meekreeg. De jeugd wordt al als sociaal isolement ervaren.
- Meisjes die geen vervolgopleiding gaan volgen na het middelbaar onderwijs, kunnen via school gesignaleerd worden.
- In het middelbaar onderwijs kunnen interventies ingezet worden om bewustwording rondom man-vrouw rollen en -verhoudingen te vergroten.

Vanwege haar sterk controlerende familie, besloot Zainab op eigen initiatief naar een partner te zoeken om de thuissituatie te ontvluchten. Haar ouders waren hierop tegen en daarom is ze weggelopen. Ze vond een man met een eigen winkel. Samen met deze man heeft ze twee kinderen gekregen (een jongen en een meisje).

Leefsituatie toen

In de hoop dat haar partner anders zou zijn dan haar broers en vader is Zainab getrouwd. Hij beloofde haar een beter leven en ze is naar eigen zeggen “in zijn mooie verhalen getrapt”. In de praktijk bleek hij namelijk nog erger te zijn dan haar eigen familie. Zijn familie stimuleerde hem om haar te mishandelen en ze hadden hem bovendien wijsgemaakt dat ze zou weglopen, net zoals ze bij haar eigen familie had gedaan. Dit resulteerde in dagelijkse mishandelingen, zowel op fysiek als mentaal gebied, waardoor ze vaak bont en blauw was. Dit bleef niet onopgemerkt voor haar directe burens die veelvuldig probeerden hulp aan te bieden. Zainab weigerde deze hulp altijd, omdat haar man de kinderen nooit aanraakte en ze wilde volhouden. Bovendien had ze geen uitweg, want ze was afgesloten van haar familie. Op het moment dat haar man ook aan haar kinderen kwam, was voor haar de maat vol:

“Op een dag kwam hij ook aan de kinderen. Dat was de druppel voor mij. De volgende ochtend kwam ik de buurvrouw tegen die voor de zoveelste keer vroeg of alles oké was. Ik kon het niet meer aan en heb haar toen alles verteld. Toen heeft ze mij direct meegenomen naar het huis van haar ouders en hebben we van daaruit uitgezocht wat het beste was om te doen. Ik ben toen in een vrouwenopvang terecht gekomen.”

- Onder de druk van de familie behandelt de man zijn vrouw steeds slechter.
- Deze vrouw vlucht op het moment dat er iets met haar kinderen gebeurt.
- Ze vlucht met hulp van een buurvrouw. Hulp en ondersteuning kan komen van buiten de eigen gemeenschap.

Leefsituatie nu

Nadat Zainab bij haar partner is weggegaan, is ze diverse malen door haar ex en haar vader bedreigd. Haar ex had haar namelijk zwart gemaakt bij haar vader, wat tevens van invloed was op de twee kinderen. Zij kwamen hals-overkop terecht in een volstrekt nieuwe omgeving en voelden zich ook niet veilig. Nu dit gestopt is, voelt Zainab zich een “vrije vogel”: ze kan nu gaan en staan waar ze wil. Ze is nu alleenstaande moeder met haar twee kinderen en werkt als schoonmaakster. Volgens haar is de manier om huidig verborgen vrouwen duidelijk te maken dat ze in sociaal isolement verkeren door te laten zien dat er ook vrouwen zijn die niet geïsoleerd worden. Of vrouwen die hieruit zijn gekomen. In het geval van Zainab heeft haar buurvrouw het voor haar mogelijk gemaakt om uit het isolement te komen, aangezien zij haar constant hulp aanbood.

- Ook als de vrouw al weg is uit de situatie bestaat er door bedreigingen van de eigen of schoonfamilie nog grote angst voor consequenties.

6 Hulp

Deelvraag vijf in dit onderzoek luidt: “Welke maatregelen dragen bij aan het doorbreken van het isolement?” en deelvraag zes luidt: “Welke hulpbehoefte hebben vrouwen na het doorbreken van het isolement?” Veertien respondenten hebben hun situatie van gedwongen sociaal isolement doorbroken. In dit hoofdstuk geven wij op basis van de verkregen informatie in de interviews met deze vrouwen een antwoord op de vijfde deelvraag (in §6.1) en op de zesde deelvraag (in §6.2).

6.1 Welke maatregelen dragen bij aan het doorbreken van het sociaal isolement?

6.1.1 Echtscheiding

Het grootste deel van de vrouwen die hun situatie van gedwongen sociaal isolement hebben doorbroken, deden dit door middel van een echtscheiding. Voorafgaand aan de formele scheiding gaat de beslissing en het moment om bij de partner weg te gaan. Dat is de eerste stap om het gedwongen sociaal isolement te doorbreken. Toch hoeft niet iedereen te scheiden om het isolement te doorbreken.

6.1.2 Hulp van familieleden

Ruim een derde van de voormalig verborgen vrouwen zijn gescheiden en uit hun gedwongen sociaal isolement gekomen door hulp van hun familie. Uit de verschillende verhalen blijkt dat deze vrouwen met name gesteund worden door mannelijke familieleden of door vrouwelijke familieleden met een minder traditionele denkwijze.

Een aantal vrouwen kreeg toestemming van hun vader om te scheiden of kregen praktische hulp en bescherming van hun vader en broer(s).

VVV13: “M’n vader heeft me toen een mobiel gestuurd met een abonnement. Na een ruzie, heb ik m’n drie kinderen en de sleutels gepakt, deed de deur open en weg. Dat was volgens mij vijf uur ’s nachts. Toen heb ik m’n vader gebeld en die stuurde m’n broertje. M’n man is toen naar m’n vader gekomen en hij zei: ‘Ik wil

m’n vrouw terug.’ M’n vader zei: ‘Ze wil het niet meer, ik kan er niets meer aan doen.’”

Een ander respondente werd geholpen door haar zwager. Hij had het huwelijk gearrangeerd, waarna de respondente bij haar man en schoonfamilie in Pakistan introk. Toen het huwelijk spaak liep, heeft de zwager zelf de respondente uit Pakistan opgehaald en alle formaliteiten voor de scheiding geregeld.

Voor andere vrouwen kwam de steun om het isolement te doorbreken van hun zussen. Zo hebben jongere zussen een respondente, ondanks het contactverbod vanuit hun vader, gesteund in haar besluit om te scheiden door haar in contact te brengen met de vrouwenopvang. Ook hielden de zusjes stiekem contact met de respondente nadat zij haar ex-partner had verlaten.

VVV10: “Ik ben uit het sociale isolement gekomen nadat ik mijn eerste zoontje kreeg en hem naar de basisschool bracht. Zo werd ik vriendinnen met andere moeders. Daardoor werd ik er bewust van dat ik al die jaren niet goed ben behandeld door mijn ouders, broers en mijn ex-partner. (...) Als eerste heb ik mijn oudere zus verteld dat ik sociaal geïsoleerd werd door mijn man. Zij adviseerde mij om niks te doen, omdat zij bang was voor de consequenties. Op een gegeven moment kon ik het allemaal niet meer aan, omdat ik mishandeld werd door mijn man. Toen heb ik het aan mijn jongere zusjes verteld. Zij zijn hoog opgeleid en zij hebben mij gesteund om hieruit te stappen. Zij zijn wat moderner dan mijn oudere zus.”

6.1.3 Initiatief van echtgenoot en schoonfamilie

Twee andere vrouwen hebben niet zelf het initiatief genomen om het gedwongen sociaal isolement te doorbreken. Zij zijn uit het gedwongen sociaal isolement gekomen toen zij door hun partner en schoonfamilie uit huis gezet werden. Beide vrouwen zijn daarna opvangen door de vrouwenopvang.

6.1.4 Hulp van derden

Het komt ook voor dat vrouwen hulp krijgen van mensen buiten de eigen directe familie. Dit kan zijn met hulp van vriendinnen, een buurvrouw of moeders van school die hen in contact brachten met de vrouwenopvang. Zo is een Turkse vrouw door haar buurvrouw in contact gebracht met de lokale vrouwenopvangorganisatie. Zij vertelt het als volgt:

VVV2: “Doordat ik zoveel geslagen werd kwamen mijn burens erachter. (...) De buurvrouw vroeg voor de zoveelste keer of ik geen hulp nodig had. (...) Tot hij op een dag ook aan mijn kinderen kwam. Dat was de druppel. Ik kon het niet meer aan en heb haar alles verteld, omdat het deze keer om mijn kinderen ging. Toen heeft zij mij direct meegenomen naar het huis van haar ouders. Er werd toen gebeld met de vrouwenopvang. Zo ben ik eruit gekomen.”

6.1.5 Taalles

In een enkel geval is het sociaal isolement doorbroken zonder echtscheiding. Zo werd één vrouw zich bewust van haar sociaal isolement tijdens haar deelname aan een Nederlandse taalopleiding. Hoewel zij heeft getracht om met hulp van de vrouwenopvang haar echtgenoot te verlaten, slaagde zij er zelf in binnen het huwelijk vrijheid voor zichzelf af te dwingen.

VVV6: “Mijn man zei: ‘Ga niet naar school.’ Ik mocht geen contacten hebben. Doordat ik naar school moest, leerde ik de Nederlandse taal kennen, leerde ik mezelf kennen en werd ik gelukkiger. Ik werd bewust dat ik ook een mening heb (...) Ik kreeg op school heel veel steun want ze waren op de hoogte van mijn situatie. Voor het eerst gaf ik mijn mening ook in het huwelijk. Het is van zichzelf opgelost omdat ik niks verkeerd deed. Ik heb niet opgegeven. Ik had mijn kracht teruggevonden en daarom is het opgelost. Ik zeg altijd werk aan je zelfstandigheid.”

6.2 Hulpbehoefte na beëindiging van het sociaal isolement?

6.2.1 Hulp van de vrouwenopvang

De vrouwenopvang blijkt een belangrijke rol te spelen na het doorbreken van het gedwongen sociaal isolement van

vrouwen. De helft van de voormalig verborgen vrouwen heeft hulp gehad van de vrouwenopvang. Dit zijn vrouwen die ofwel geen familie of andere opvangmogelijkheid in Nederland hadden, ofwel geen toestemming, hulp of ondersteuning kregen van hun eigen familieleden voor een echtscheiding. Op een uitzondering na hebben alle vrouwen na een periode bij de vrouwenopvang een zelfstandig bestaan opgebouwd. Eén voormalig verborgen vrouw is na een periode bij de vrouwenopvang bij haar echtgenoot teruggekeerd en heeft bij hem haar eigen sociale ruimte afgedwongen.

6.2.2 Hulp bij het opbouwen van zelfstandigheid

Alle 12 gescheiden voormalig verborgen vrouwen hadden hulp nodig bij het opbouwen van een zelfstandig bestaan. De meesten onder hen hebben in hun opvoeding niet de vaardigheden meegekregen om een zelfstandig bestaan zonder echtgenoot op te bouwen of te leiden. De (eerste) scheiding van hun echtgenoot is vooral voor degenen die niet door hun familieleden geholpen worden een zware stap. Zij zijn geheel op de samenleving aangewezen voor eventuele hulp bij het regelen van huisvesting en inkomen. Meerdere vrouwen – zowel verborgen vrouwen als voormalig verborgen vrouwen – gaven aan dat zij zelf niet wisten hoe zij eigen huisvesting of inkomsten moeten regelen. Zo heeft een voormalig verborgen vrouw na haar opvangperiode bij de vrouwenopvang zelfs intensieve begeleiding nodig gehad om zelfstandig te kunnen gaan wonen.

VVV13: “Dit is begeleid wonen hier. Dat is voor drie jaar. Ik heb een begeleidster van de CVD en zij heeft mij heel goed geholpen. Nu leef ik pas.”

Ook hebben veel voormalig verborgen vrouwen hulp nodig bij het behandelen van hun post, invullen van formulieren en het op een juiste manier regelen van aanvullende financiën (zoals belastingtoeslagen). Deels komt dit doordat hun Nederlandse taalbeheersing onvoldoende is om zelf de post te behandelen. Maar ook vrouwen die de Nederlandse taal wel beheersen, hebben vaak geen ervaring met het regelen van hun administratie of de financiën. Deze taak werd vaak door de echtgenoot vervuld.

VVV10: “Ze moeten niet te veel administratie geven aan verborgen vrouwen. Ik begreep daar niks van, want ik heb het nooit gedaan. Mijn ex deed alle administratie.”

6.2.3 Hulp bij het oppakken van het leven

Naast het formele regelwerk geven de vrouwen ook aan dat zij hulp nodig hadden bij het oppakken van het dagelijks leven. Met het zelfstandig leven, start een ontwikkelingsproces dat voor velen hun hele leven was geremd. Zij moeten zelfredzaamheid opbouwen voor zichzelf, maar ook sociale vaardigheden en zelfredzaamheid ontwikkelen in hun interactie met andere mensen. Meerdere vrouwen geven aan dat het organiseren van laagdrempelige activiteiten in de wijk en/of op de school van de kinderen – tijdens basisschooltijden – kunnen helpen om zowel verborgen vrouwen als voormalig verborgen vrouwen stappen vooruit te laten zetten in hun ontwikkeling.

Enkele vrouwen geven aan dat zij algehele coaching door een professional nodig hebben/hadden. Iemand bij wie zij terecht zouden kunnen met zowel hun verwerking als de dagelijkse zaken waar zij tegenaan lopen/liepen.

VVV10: “Ze moeten een soort van nazorg bieden aan voormalig verborgen vrouwen om verder te gaan met hun leven. Ik had vaak behoefte aan gesprekken en hoe ik verder moest gaan met mij leven. Met een soort vertrouwd contactpersoon waar je een keer per week mee kan afspreken. (...) Ik ben alles eigenlijk nog aan het verwerken wat er afgelopen jaren is gebeurd.”

Maar niet alle vrouwen hebben vertrouwen in de Nederlandse hulpverlening. Sommigen zijn ook redelijk onbekend met de Nederlandse hulpverlening. Een vrouw vermeldde expliciet dat zij bekend was met verhalen over jeugdzorg, die kinderen wegneemt wanneer het in de thuis-situatie niet goed gaat. Dergelijke verhalen belemmeren de stap naar de hulpverlening. Een andere vrouw heeft voor hulp aangeklopt bij de Pakistaanse ambassade. Zij had meer vertrouwen in de Pakistaanse ambassade dan in de Nederlandse hulpverlening.

Een verborgen vrouw gaf aan dat zij niet naar de politie durfde. De politie in Pakistan zou volgens haar onveilig zijn voor vrouwen en zeker geen bescherming bieden aan vrouwen. Zij verwachtte dat de politie in Nederland niet anders zou zijn dan de politie in Pakistan. Deze gedachte heeft haar al die tijd weerhouden van een hulpvraag aan de politie.

6.2.4 Hulp bij het vinden van dagbesteding

Enkele vrouwen geven ook aan dat zij behoefte hebben aan nuttige dagbesteding. Zij noemen concreet Nederlandse taalonderwijs, een beroepsopleiding, vrijwilligerswerk of een betaalde baan. Sommige vrouwen hebben deze hulp van vriendinnen of bekenden ontvangen. Zo heeft een voormalig verborgen vrouw van haar vriendinnen hulp gekregen bij het solliciteren naar een baan als kapster.

VVV3: “Ook nadat ik uit het sociaal isolement was hielpen mij vriendinnen mij om te solliciteren als kapster en te gaan werken. Ik begrijp nu waarom ze wilden dat ik ging werken. Toen ik thuis zat, zat ik alleen maar aan alles te denken wat me overkomen was. Maar nu ik werk heb ik meer dagbesteding en kan ik het sneller los laten.”

Ook burens kunnen een belangrijke rol spelen. Zo heeft een vrouw hulp van een buurvrouw gekregen. Deze buurvrouw hielp ook met het regelen van allerlei andere zaken.

VVV2: “Uiteindelijk heeft mijn buurvrouw mij in alle opzichten gesteund. Zij heeft mij geholpen om aan een baan te komen als schoonmaakwerkster.”

7 Discussie

7.1 Belangrijkste bevindingen

Leefsituatie

In dit onderzoek zien we dat gedwongen sociaal isolement al op jonge leeftijd kan beginnen. Vaak is dit de huwelijksleeftijd; op ongeveer 15- of 16-jarige leeftijd. Meerdere voormalig verborgen vrouwen werden zowel in hun opvoeding als in hun partnerrelatie gedwongen geïsoleerd.

We zien onder de respondenten variatie in de mate van gedwongen isolement. Uit de interviews maken we verder op dat de mate van verborgenheid kan veranderen gedurende het leven, van licht naar ernstig maar ook andersom. Ook kunnen verschillende personen het isolement opleggen in verschillende levensfasen: gedurende de opvoeding wordt het isolement door de eigen familie opgelegd, tijdens het huwelijk veelal door de partner en schoonfamilie en na een scheiding of bij weduwen kan het isolement opgelegd worden door de herkomstfamilie of andere familieleden.

Los van de (variatie in de) mate van gedwongen sociaal isolement, de levensfase waarin het sociaal isolement plaatsvindt of de persoon die het sociaal isolement vrouwen oplegt, blijkt uit de interviews dat de vrouwen niet alleen beperkt worden in hun bewegingsvrijheid maar dat er tegelijkertijd ook vaak sprake is van psychisch, fysiek en/of seksueel misbruik.

Nevenproblematiek en neveneffecten

Ook komen de volgende nevenproblematieken in de interviews naar voren: gedwongen achterlating, huwelijksgevangenschap, polygamie, verslaving van de echtgenoot, langdurige afhankelijke of illegale verblijfsstatus, lichamelijke of psychiatrische beperkingen van de echtgenoot.

Als gevolg van het sociaal isolement (neveneffecten) hebben veel respondenten de Nederlandse taal niet kunnen oefenen of ontwikkelen. Ook ervaren zij (langdurige) fysieke en psychische gezondheidsproblemen.

De voormalig verborgen vrouwen hebben ook een prijs betaald voor hun vrijheid. Door de scheiding is de relatie van veel voormalig verborgen vrouwen met hun herkomstgezin en hun bredere familiekring verslechterd of geheel weggefallen. De familie ondersteunt de scheiding van een vrouw vaak niet omdat het gepaard gaat met eerverlies. Tevens heerst er onder vrouwen angst voor represailles in de vorm van dreigementen, fysieke en verbale mishandeling, ook naar hun herkomstfamilie toe. Na de scheiding gaan vrouwen een periode van zware psychische belasting en eenzaamheid tegemoet. Zij moeten uit het niets een zelfstandig leven opbouwen. Naast het tussen wal en schip raken, geven verschillende voormalig verborgen vrouwen aan het vertrouwen in relaties met mannen te zijn verloren.

De meeste voormalig verborgen vrouwen in dit onderzoek zijn gescheiden. Zij ervaren geen belemmeringen meer in hun bewegingsruimte. Een deel van deze vrouwen heeft als alleenstaande ouder een zelfstandig leven met de kinderen opgebouwd. Sommige vrouwen hebben binnen hun relatie het sociaal isolement gaandeweg doorbroken. Een opleiding of de zorg voor kinderen buitenshuis gaf deze vrouwen meer bewegingsruimte.

Risico- en beschermende factoren – individueel niveau

Uit de interviews komen een aantal individuele factoren naar voren die sociaal isolement in de hand werken of die het juist doen afnemen.

Financiën

Financiële afhankelijkheid dwingt vrouwen zich te conformeren aan het opgelegde sociaal isolement. Een betaalde baan biedt vrouwen niet altijd regie over de eigen financiën, maar wel de mogelijkheid om een netwerk op te bouwen en stelt hen in staat een inschatting te maken van hun financiële zelfredzaamheid na een scheiding.

Taalbeheersing

Een gebrekkige Nederlandse taalbeheersing maakt vrouwen afhankelijk van hun echtgenoot en schoonfamilie voor de communicatie met derden. Nederlandse taalbeheersing daarentegen draagt bij aan zelfredzaamheid buitenshuis,

het delen van ervaringen met derden en het duidelijk maken van een hulpvraag. Communicatie met andere vrouwen draagt bij aan bewustwording over het eigen sociale isolement en mogelijke alternatieven. De Nederlandse taalbeheersing staat ook aan de basis van opleidingen.

Huwelijksleeftijd

Verder zien we onder de respondenten dat een jonge huwelijksleeftijd (bijvoorbeeld rond de 18 jaar) in combinatie met een traditionele opvoeding bijdragen aan langere acceptatie van het isolement als iets normaals. Vrouwen met een latere huwelijksleeftijd die opgroeiden zonder sociaal isolement, gaven aan dat hun karakter al gevormd was en dat zij daarom niet lang te onderdrukken waren.

Eigen kracht

We zien ook dat vrouwen die al langer in gedwongen sociaal isolement verkeren, een gewoonte hebben opgebouwd en in hun situatie berusten. Zij geven aan vast te zitten in hun situatie en niet meer de kracht te hebben om zich uit de situatie te werken. Het hebben van een eigen mening en een sterke wil helpt vrouwen daarentegen het gedwongen isolement te doorbreken.

Vrouwen met meer eigen kracht bedenken manieren om voor zichzelf meer bewegingsruimte te creëren. Zij durven ook eerder hun eigen mening te geven, zowel aan hun familie als aan hun partner en schoonfamilie.

Risico- en beschermende factoren – niveau van het familieleven

De geïnterviewde vrouwen noemen een aantal familiegerelateerde factoren die het sociaal isolement in de hand hebben gewerkt en factoren die het juist kunnen doen afnemen.

Gearrangeerde huwelijken

Bij een gearrangeerd huwelijk waarbij de familie een partner uitzoekt, kan het zijn dat een vrouw vanuit het buitenland naar Nederland komt om te trouwen of dat ze naar het buitenland gaat om te trouwen. Bijna alle respondenten trouwden via een gearrangeerd huwelijk. Dit duidt mogelijk op een verband tussen het ontstaan van gedwongen sociaal isolement en gearrangeerde huwelijken. Bij gearrangeerde huwelijken binnen families -bijvoorbeeld bij neef-nicht-huwelijken - lopen de belangen door de loyaliteitsbanden bij een scheiding nog verder op dan bij gearrangeerde huwelijken buiten de familiekring.

Kinderen

Kinderen kunnen extra druk geven op relaties waardoor eerder spanningen en ruzies ontstaan. Daarnaast zeker als kinderen nog klein zijn kunnen ze makkelijk gebruikt worden om de vrouw aan huis te binden. Op deze manier kunnen kinderen een risicofactor zijn voor het ontstaan van sociaal isolement. Kinderen kunnen echter ook een risico verlagende rol spelen. Vrouwen kunnen voor de dagelijkse zorg en het schoolritme van kinderen meer vrijheden krijgen bijvoorbeeld wanneer de echtgenoot en schoonfamilie niet beschikbaar zijn om de verborgen vrouw dagelijks buitenshuis te vergezellen.

Traditie en eer

Veel respondenten geven aan een traditionele opvoeding te hebben genoten waarin mannen de bewegingsruimte van vrouwen en kinderen bepalen. Vanuit deze traditie krijgen kinderen van jongs af aan gendergerelateerde opvattingen over eer, het huwelijk en de opvoeding van kinderen mee. Tijdens het huwelijk wordt deze rolverdeling veelal voortgezet. Hierdoor hebben mannen vaak de macht over vrouwen en kunnen hen gevangen houden in het huwelijk. Een minder traditionele opvoeding, zonder sociaal isolement draagt daarentegen bij aan de vorming van eigen kracht. Vrouwen die zonder sociaal isolement opgroeiden en op ruim volwassen leeftijd in het huwelijk traden, hebben het opgelegde sociaal isolement na een relatief korte tijd doorbroken.

Band met het herkomstgezin

Het eigen herkomstgezin kan het isolement bekrachtigen, uit traditionele overtuigingen, maar ook uit angst voor eerschade. Bij steun vanuit de familie slagen vrouwen er meestal in om het sociaal isolement te doorbreken.

Psychische gezondheid partner

In het huidige onderzoek zijn ook voorbeelden van vrouwen die vanuit het buitenland uitgehuwelijkt werden aan een man in Nederland die ernstige psychiatrische aandoeningen bleek te hebben waar de vrouw niets van af wist.

Risico- en beschermende factoren – niveau van de bredere samenleving

Ook op het niveau van de bredere samenleving zijn verschillende risico- en beschermende factoren te benoemen die het sociaal isolement in hand kunnen werken dan wel kunnen doen afnemen.

Emigratie

Een risico verhogende factor is emigratie wegens een huwelijk. Een huwelijk van een vrouw uit Nederland met een man in het herkomstland (van de ouders) verhoogt het risico op verborgenheid na het huwelijk.

Migratie

Aan de ene kant vormt huwelijksmigratie naar Nederland een verhoogd risico op het ontstaan van gedwongen sociaal isolement. Vrouwen komen vaak alleen in een vreemd land bij een man en schoonfamilie die ze nauwelijks kennen. Dit maakt hen kwetsbaar. Aan de andere kant kan migratie naar Nederland bijdragen aan het doorbreken van sociaal isolement door een versnelde emancipatie. Uit de interviews bleek dat vrouwen de verwachting hebben dat trouwen met iemand in Nederland hen mogelijkheden biedt om te breken met de traditionele man-vrouw rollen waar ze mee zijn opgegroeid. Daarnaast biedt de migratie naar Nederland vrouwen de mogelijkheid om een eigen sociale kring op te bouwen buiten de eigen gemeenschap, iets waar in het land van herkomst wellicht minder gelegenheid toe was.

Verblijfsstatus

De afhankelijke verblijfsstatus creëert een scheve machtsverhouding tussen degene die in al in Nederland woont (de referent) en die trouwt met iemand uit het buitenland (de huwelijksmigrant). Dat maakt het voor vrouwen moeilijk zich los te maken van de opgelegde beperkingen in bewegingsruimte.

Handelingsverlegenheid

Meerdere respondenten benoemen ook handelingsverlegenheid van professionals als risico verhogende factor. Zo vertellen respondenten dat zij hebben meegemaakt dat hulpverlening en docenten niets voor hen konden betekenen, ondanks hun vraag om hulp wegens gedwongen isolement en mishandelingen.

Eigen gemeenschap

Vrouwen die in een omgeving wonen met een hoge concentratie mensen van de eigen gemeenschap ondervinden meer sociale controle dan vrouwen die in wijken wonen waar minder mensen van de eigen gemeenschap wonen.

Maatregelen om het sociaal isolement te doorbreken en hulpbehoefte

De meeste vrouwen hebben hun sociaal isolement doorbroken door middel van een scheiding. Hulp en steun van

de eigen familie – dat kunnen mannelijke en vrouwelijke familieleden zijn – maakt het voor vrouwen makkelijker de stap te nemen om bij hun partner weg te gaan. Het komt ook voor dat vrouwen hulp krijgen van mensen buiten de familiekring. Dit kunnen vriendinnen zijn, een buurvrouw of moeders van school die hen in contact brengen met de vrouwenopvang. In een enkel geval wordt het sociaal isolement binnen de relatie doorbroken door ontwikkeling en opleiding van de vrouw of door de komst en het dagelijks ritme van kinderen en was een scheiding niet nodig.

Na het doorbreken van het sociaal isolement blijkt de vrouwenopvang een belangrijke rol te spelen, vooral wanneer vrouwen geen hulp of ondersteuning hebben uit de eigen omgeving. Een verblijf in de vrouwenopvang biedt dan behalve bescherming tegen fysiek geweld ook hulp bij het opbouwen van een zelfstandig bestaan. De vrouwen hebben ook hulp nodig bij het regelen van praktische zaken zoals huisvesting, de administratie en de financiën.

Daarnaast geven vrouwen ook aan dat zij hulp nodig hadden bij het oppakken van het dagelijks leven. Zij geven aan dat laagdrempelige activiteiten in de wijk en/of op school van de kinderen kunnen helpen om zowel verborgen als voormalig verborgen vrouwen stappen te laten zetten in hun ontwikkeling.

Enkele vrouwen geven ook aan dat zij behoefte hebben aan nuttige dagbesteding. Zij noemen concreet Nederlandse taalonderwijs, een beroepsopleiding, vrijwilligerswerk of een betaalde baan.

7.2 Beschouwing

Een meerwaarde van het huidige onderzoek is dat de opgehaalde informatie afkomstig is van de doelgroep zelf. In de eerdere onderzoeken van Drost et al. (2012; 2015) die uitgevoerd zijn in Amsterdam en Den Haag is voornamelijk gesproken met professionals en sleutelfiguren. Enkel in Amsterdam is men erin geslaagd zes voormalig verborgen vrouwen te interviewen. In het onderzoek van Musa et al. (2013) dat in Delfshaven - een Rotterdamse wijk - is uitgevoerd, zijn twee voormalig verborgen vrouwen en een dochter van een verborgen vrouw geïnterviewd. Verder zijn professionals en vrijwilligers gesproken.

In het huidige onderzoek zijn 26 (voormalig) verborgen vrouwen gesproken. De meeste informatie die opgehaald is in de interviews is in lijn met eerder onderzoek.

Zo was al bekend dat de fundamenteën voor de man-vrouw verhoudingen in het huwelijk en in de opvoeding van kinderen vaak al vroeg in het leven tijdens de opvoeding gelegd worden. Wat niet in de eerdere onderzoeken zo duidelijk naar voren komt is dat wanneer een partner komt te overlijden het sociaal isolement soms in stand gehouden wordt door andere (aangetrouwde) familieleden of door de gemeenschap. Het opgelegde sociaal isolement beperkt zich dus niet tot het huwelijkse leven.

In de eerdere onderzoeken zijn diverse pogingen gedaan om de verschillende vormen en gradaties van verborgenheid te omschrijven en te definiëren. De resultaten van het huidige onderzoek onderschrijven vooral de variatie die er is in de vormen en gradaties. Een nieuwe bevinding is dat de mate en vorm van gedwongen isolement kan veranderen en geen vaststaand fenomeen is. Die verandering kan verschillende kanten op werken. Zo zijn er vrouwen die in de loop van de tijd, terwijl ze in dezelfde situatie blijven, zich meer bewegingsvrijheid hebben weten te verwerven. De mate van gedwongen isolement neemt daarmee af. Ook kan een vrouw lang vrede hebben met de situatie van isolement waarin zij leeft. Echter, kan ze door het contact met andere vrouwen gaan vinden dat zij onterecht beperkt wordt in haar bewegingsvrijheid en behoefte krijgen aan meer zelfbeschikking. Dit kan tot gevolg hebben dat zij haar isolement als een gedwongen isolement gaat ervaren.

Veel risicofactoren die in het huidige onderzoek gevonden zijn, waren reeds bekend uit eerder onderzoek: de afhankelijkheid, beperkte of geen Nederlandse taalbeheersing, traditionele opvoeding, huwelijk met een partner met een psychiatrische aandoening, trouwen met een partner in het buitenland, gearrangeerde huwelijken al dan niet binnen de familie.

Ook was al uit eerder onderzoek bekend dat bewustwording over gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen en stimulering van eigen kracht een belangrijke rol kunnen spelen bij het doorbreken van gedwongen sociaal isolement. De Nederlandse taalbeheersing blijkt hierin cruciaal. Ook de genoemde factoren die belangrijk zijn na het doorbreken van het sociaal isolement zijn in lijn met het eerdere onderzoek.

In het huidige onderzoek hebben we met (voormalig) verborgen vrouwen gesproken. Het is een verdiepend exploratief kwalitatief onderzoek geweest. Een voordeel van de aard van het onderzoek is dat er ten opzichte van eerder onderzoek nieuwe bevindingen zijn gedaan. Een nadeel is dat wij niet goed in staat zijn een beschrijving te geven van

de doelgroep in termen van algemene kenmerken, zoals leeftijden, opleidingsniveau, land van herkomst. We hebben immers geen steekproef getrokken.

Verder kan de methode van onderzoek invloed hebben gehad op de verzamelde gegevens. Inherent aan deze doelgroep is dat ze uitermate moeilijk bereikbaar is. Dit kan betekenen dat vrouwen letterlijk niet bereikbaar zijn in de zin van dat vrouwen niet worden bereikt of het kan betekenen dat ze niet bereid zijn om mee te werken aan een interview (bijvoorbeeld uit angst). Het kan ook betekenen dat men alleen een gesprek wilde aangaan als er een bekend iemand bij was. Om deze reden zijn verschillende wervingsmethoden toegepast en hebben de interviews in verschillende settings, situaties en vormen plaatsgevonden. Deze aspecten tezamen hebben mogelijk gezorgd voor verschillen in de opgehaalde informatie en in de onderwerpen die aan bod gekomen zijn, zoals uitgebreid is beschreven in bijlage A.

7.3 Conclusies

Het gedwongen sociaal isolement waarin verborgen vrouwen verkeren kan gedurende verschillende periodes in het leven opgelegd worden en beperkt zich niet tot de periode tijdens het huwelijk.

De variaties in mate en vorm van het sociale isolement zijn enorm. Ook kan de mate en vorm variëren gedurende het leven. Zo zijn er bijvoorbeeld vrouwen die de deur niet uit mogen, maar daarnaast ook ernstig mishandeld en misbruikt worden. De nu vele bekende risico- en beschermende factoren maken des te meer duidelijk dat het fenomeen verborgen vrouwen zeer complex is in de totstandkoming maar ook op vele manieren kan worden doorbroken. Dit maakt het lastig een duidelijk en eenduidig beeld van het fenomeen te schetsen. Een van de kenmerken van het fenomeen 'verborgen vrouwen' is wellicht dat de problematiek voortkomt uit schadelijke traditionele praktijken ofwel zeer strenge of conservatieve tradities. Echter veel van de primaire problematiek, kenmerken en nevenproblematiek speelt echter ook bij bijvoorbeeld huiselijk geweld, mensenhandel of (criminele) uitbuiting. In de interviews was het niet altijd makkelijk de motieven voor het onderdrukken van vrouwen te achterhalen waardoor de grens tussen verborgen vrouwen en de andere problematieken moeilijk te bepalen is.

Desondanks laten de resultaten zien dat deze vrouwen en soms ook hun kinderen tegen hun wil in schrijnende situaties vastzitten. De resultaten bieden aanknopingspunten om vrouwen te ondersteunen om uit deze situaties te komen al dan niet door bij hun partner weg te gaan.

7.4 Aanbevelingen

Investeren in de eigen kracht van (voormalig) verborgen vrouwen door:

Het verdient aanbeveling om te investeren in de eigen kracht van (voormalig) verborgen vrouwen door laagdrempelige netwerkopbouw binnen basisscholen te faciliteren.

Deelname aan Nederlands taalonderwijs zou verplicht moeten worden tot een bepaald taalbeheersingsniveau, mits mogelijk kosteloos of naar draagkracht.

Tijdens de taalopleidingen kan ook voorlichting gegeven worden over mogelijke vervolgopleidingen en/of andere vormen van nuttige dagbesteding en bijdragen aan een overdracht naar deze vervolgopleidingen. Zo wordt bijgedragen aan de verdere ontwikkeling van eigen kracht van de vrouwen.

Als onderdeel van inburgering en de (verplichte) taalopleidingen kan informatie gegeven worden over het belang en de mogelijkheden van werk en financiële onafhankelijkheid.

Ook hebben veel van de vrouwen training nodig in het regelen van praktische zaken, zoals de eigen financiën en administratie.

Verbeteren van signalering:

Scholen kunnen een belangrijke rol spelen in het signaleren en melden van meisjes die (mogelijk) in een gedwongen sociaal isolement opgroeien. Aldus vindt vroegsignalering plaats en kan een passend hulpaanbod gedaan worden aan het gezin.

Huwelijken binnen familieverband, een jonge huwelijksleeftijd, een groot leeftijdsverschil tussen een referent en de huwelijksmigrant, psychiatrische problematiek en een WIA-inkomen bij de referent en een referent die meerdere keren een partner uit het land van herkomst trouwt zijn signalen die aanleiding kunnen zijn voor extra preventieve en reactieve aandacht vanuit de gemeente, landelijke overheid en professionals.

Er is investering nodig in de handelingsverlegenheid van professionals. Wanneer vrouwen een beroep doen op professionals in het kader van sociaal isolement, moeten deze professionals weten hoe zij kunnen handelen of waar zij voor hulp en informatie kunnen aankloppen. In het bijzonder zijn in dit onderzoek docenten op het ISK-onderwijs genoemd en hulpverleners aan huis. Te verwachten is dat de handelingsverlegenheid ook onder andere docenten en professionals zal voorkomen. We kunnen denken aan reguliere (basis)scholen, huisartsen en wijkprofessionals. Een training, signaleringslijst en een handelingsprotocol zijn hulpmiddelen om over de handelingsverlegenheid heen te komen (zie voor informatie over het aanbod in Rotterdam: Gemeente Rotterdam 2018; Gemeente Rotterdam 2019; Gemeente Rotterdam 2019).

Er is meer zicht nodig op huwelijksmigratie naar het buitenland en gedwongen achterlating in het buitenland. Een betere samenwerking tussen leerplichtambtenaren, regionale en landelijke meld- en coördinatiecentra en Nederlandse ambassades biedt hiertoe mogelijkheden. Ook is meer bekendheid bij burgers en professionals nodig over waar men met signalen heen kan (zie voor meer informatie over huwelijksdwang en - achterlating: Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating 2019).

Verder zou huisvesting van vrouwen die zich uit sociaal isolement hebben losgemaakt – mits de vrouwen dit zelf ook willen – bij voorkeur gezocht moeten worden in wijken waar de betreffende eigen gemeenschap met dezelfde migratieachtergrond niet oververtegenwoordigd is.

In het huidige onderzoek is geen expliciete aandacht geweest voor geloofsovertuiging. Toekomstig onderzoek zou zich hier meer op kunnen richten omdat strenge tradities zich wellicht in bepaalde geloofsgemeenschappen vaker voordoen dan in andere.

Tenslotte, geeft het huidige kwalitatieve onderzoek inzicht in de problematiek van verborgen vrouwen. Verder onderzoek (kwantitatief) moet uitwijzen wat de orde van grootte van de problematiek is en kan meer duidelijkheid geven over de mogelijkheden om op basis van geregistreerde risicofactoren preventief hulp te bieden en daarop beleid te ontwikkelen.

Bijlage A: Aanpak

In deze bijlage wordt een beschrijving gegeven van de aanpak van het onderzoek. Aan bod komen de respondenten, de werving, de interviewpraktijk en de dataverwerking.

Respondenten

In dit onderzoek maakten wij gebruik van diepte-interviews. In totaal zijn 30 respondenten gesproken. De gesprekken met vier respondenten waren niet bruikbaar. Deze vrouwen mochten zich vrij bewegen en werden geen bewegingskaders opgelegd. Vandaar dat zij niet als (voormalig) verborgen vrouwen beschouwd zijn. Er zijn 12 verborgen vrouwen gesproken. Deze gesprekken geven inzicht in de aard van de problematiek en de mechanismen die het sociaal isolement veroorzaken en in stand houden. Één interview betrof een gesprek met een moeder met 4 dochters die tussen de 13 en 17 jaar oud waren (vijf respondenten). Een ander interview betrof een gesprek met drie zussen. Daarnaast zijn 14 voormalig verborgen vrouwen gesproken. De interviews geven inzicht in de factoren die een rol spelen bij het doorbreken van het sociaal isolement. Kenmerken van de respondenten, waaronder land van herkomst, woonplaats, leeftijd en opleidingsniveau worden in hoofdstuk 3 uitgebreid beschreven.

Werving

Voorafgaand aan het onderzoek was bekend dat het om een moeilijk te bereiken groep ging. Om deze reden is voor de werving van (voormalig) verborgen vrouwen gebruik gemaakt van verschillende wervingsmethoden. De werving van deelnemers is gestart in juli 2017. In overleg met de opdrachtgever is in eerste instantie gekozen voor een werving via sleutelpersonen van de ketenaanpak Schadelijke Traditionele Praktijken (STP). Binnen de ketenaanpak STP wordt samengewerkt met verschillende organisaties, die zich inzetten voor en te maken hebben met de doelgroep – de ketenpartners. Zij zijn gevraagd om (voormalig) verborgen vrouwen te benaderen voor interviews. Deze wervingsacties hebben één interview met een voormalig verborgen vrouw opgeleverd.

Begin 2018 hebben de onderzoekers de Stichting Voorlichters Gezondheid in Rotterdam Zuid benaderd met de vraag of deze (voormalig) verborgen vrouwen kent en zou willen

vragen mee te doen aan het onderzoek. De Stichting Voorlichters Gezondheid is een stichting die op laagdrempelige wijze kennis over de hulp- zorgverlening in Nederland overdraagt en ook ondersteunt in de juiste doorverwijzingen. Deze wervingsactie heeft één interview met een voormalig verborgen vrouw opgeleverd.

Deze wervingsmethoden hebben relatief weinig respondenten opgeleverd. Verder, omdat de problematiek rondom verborgen vrouwen geen typisch Rotterdams probleem is en er geen reden is om aan te nemen dat de problematiek rondom verborgen vrouwen in Rotterdam anders is dan in andere steden, hebben we ons niet beperkt tot vrouwen woonachtig in Rotterdam.

Zo zijn er ook vijf respondenten geworven in het kader van een afstudeeronderzoek aan de Haagse Hogeschool. Voor dit onderzoek lag de begeleiding bij OBI.

De onderzoekers hebben tevens hun eigen netwerkcontacten ingeschakeld en zijn op zoek gegaan naar contactpersonen binnen wijken die laagdrempelig (steun)contact hebben met verborgen vrouwen in de buurt. Deze wervingsactie heeft ook een respondent opgeleverd.

Tenslotte heeft de stichting Femmes for Freedom (FFF) haar netwerk aangesproken en dit heeft het merendeel van de respondenten opgeleverd (18). FFF – gevestigd in Den Haag – komt op voor de rechten van vrouwen die nare gevolgen ondervinden van allerlei vormen van huwelijkse gevangenschap en die zich inzet voor betere vrouwenopvang. FFF streeft naar huwelijkse gelijkheid tussen vrouwen en mannen.

De interviewpraktijk

Indien mogelijk vonden de interviews met de vrouwen plaats op een kantoorlocatie van de gemeente Rotterdam of op locatie bij het bureau dat de werving had verricht (FFF). Sommige vrouwen konden – vanwege de omstandigheden waarin zij leven – niet op een afgesproken moment naar een kantoorlocatie komen. Deze gesprekken vonden min of meer ad hoc plaats. Tenslotte, vonden de gesprekken in het kader van het afstudeeronderzoek aan de Haagse Hogeschool plaats op verschillende openbare locaties in Den Haag.

Voorafgaand aan de interviews is een topiclijst opgesteld. Een deel van de interviews is volgens deze topiclijst en op één uitzondering na – in het Nederlands afgenomen. Deze

interviews vonden plaats met twee onderzoekers of met een onderzoeker en een vertrouwenspersoon van de respondent.

Bij de interviews waarvoor de werving via FFF is gelopen was - naast een onderzoeker - minimaal één persoon aanwezig van FFF. Deze gesprekken hadden de vorm van open interviews. Eén van de aanwezigen vanuit de wervingsorganisatie was aanwezig omdat ze contact – en vertrouwenspersoon was van de geïnterviewde(n) en - waar nodig - als tolk heeft opgetreden.

De interviews die in het kader van het afstudeeronderzoek zijn gedaan, hadden een andere structuur en opzet. Voor deze interviews is door de student een eigen topiclijst opgesteld. Deze interviewverslagen leveren veel informatie op over wat vrouwen nodig denken te hebben voor het losbreken uit het sociaal isolement. De interviews zijn uitgevoerd door de student.

Deze aspecten tezamen hebben mogelijk gezorgd voor verschillen in de opgehaalde informatie en in de onderwerpen die aan bod zijn gekomen. Normaal gesproken proberen we dit soort variatie in een onderzoek zoveel mogelijk te voorkomen, echter bleek dit gezien de doelgroep niet mogelijk.

Bij de Pakistaanse of Hindostaanse vrouwen kon één van de interviewers het gesprek waar nodig in het Urdu of Hindostaans voeren.

De interviews – met uitzondering van de interviews die in het kader van het afstudeeronderzoek zijn afgenomen - zijn met voorafgaande mondelinge toestemming van de respondenten op geluidsapparatuur opgenomen. Toch merkten de interviewers bij een aantal gesprekken dat de vrouwen niet vrijuit spraken zolang het opnameapparaat aan stond. Daarom werd besloten om delen van de gesprekken te voeren zonder opnameapparaat.

Dataverwerking

De onderzoekers hebben de interviewopnamen getranscribeerd. De niet-Nederlandstalige opnamen zijn bij het transcriberen vertaald naar de Nederlandse taal.

Een volgende stap was de ordening van het getranscribeerde materiaal. Het materiaal is per thema geordend. Belangrijke thema's waren de leefsituatie tijdens het sociaal isolement, mate van isolement, de huidige leefsituatie, risicofactoren, beschermende factoren. Daarnaast zijn onder andere de volgende respondentkenmerken geregistreerd: leeftijd van de respondent, woonplaats, migratieachtergrond, migratiejaar, migratieleeftijd, opleiding van de respondent, aantal kinderen, leeftijd van de kinderen, of het een gearrangeerd huwelijk betreft en of het een huwelijk met een bloedverwant betreft.

Het geordend materiaal is door de onderzoekers verwerkt tot een rapportage.

De resultaten van de interviews zijn zodanig beschreven dat zij niet meer herleidbaar zijn naar de respondenten (geanonimiseerd).

Bijlage B: Respondentkenmerken

Tabel B1: Aantal (voormalig) verborgen vrouwen per leeftijdscategorie

Leeftijdscategorieën	Verborgen vrouwen	Voormalig verborgen vrouwen
12 t/m 17 jaar	4	0
18 t/m 30 jaar	0	4
31 t/m 40 jaar	2	5
41 t/m 50 jaar	2	5
51 t/m 60 jaar	1	0
61 t/m 70 jaar	2	0
71 t/m 80 jaar	1	0
Totaal	12	14

Tabel B2: Aantal (voormalig) verborgen vrouwen naar opleidingsniveau

Opleidingsniveau	Verborgen vrouwen	Voormalig verborgen vrouwen
Geen opleiding	3	0
Basisonderwijs (onafgerond)	2	2
Voortgezet onderwijs (onafgerond)	5	5
MBO (onafgerond)	1	4
HBO (onafgerond)	0	1
Universiteit (onafgerond)	1	2
Totaal	12	14

Tabel B3: Aantal (voormalig) verborgen vrouwen naar woonplaats

Woonplaats	Verborgen vrouwen	Voormalig verborgen vrouwen
Rotterdam	5	5
Amsterdam	5	0
Den Haag	1	6
Overige	1	3
Totaal	12	14

Tabel B4: Aantal (voormalig) verborgen vrouwen naar herkomst

Herkomst	Verborgen vrouwen	Voormalig verborgen vrouwen
Afghaans	1	2
Indiaas	0	1
Irakees	0	2
Marokkaans	1	3
Pakistaans	9	2
Surinaams-Hindostaans	1	2
Turks	0	2
Totaal	12	14

Tabel B5: Leeftijd en duur van het isolement verborgen vrouwen

Leeftijd van de verborgen vrouw	Duur van het isolement
13	1 jaar
16	1 jaar
16	1 jaar
17	1 jaar
39	1 jaar
40	17 jaar
44	26 jaar
44	28 jaar
53	37 jaar
61	43 jaar
67	52 jaar
72	56 jaar

Tabel B6: Leeftijd en duur van het isolement voormalig verborgen vrouwen

Leeftijd voormalig verborgen vrouw	Duur van het isolement
26	< 1 jaar
26	< 5 jaar
28	< 5 jaar
28	< 1 jaar
32	31 jaar
34	30 jaar
36	10 jaar
38	3 jaar
39	8 jaar
41	37 jaar
43	< 1 jaar
44	< 1 jaar
45	15 jaar
46	29 jaar

Bijlage C: Literatuurlijst

Berkelder, N. (2016). *Vijftien jaar cel geeist voor doden Yasmeen*. Algemeen Dagblad: <https://www.ad.nl/rotterdam/vijftien-jaar-cel-geeist-voor-doden-yasmeen~a7b2c624/>, gedownload op 9 november 2018.

Drost, L., Goderie, M., Flikweert, M., et al. (2012). *Leven in gedwongen isolement. Een verkennend onderzoek naar verborgen vrouwen in Amsterdam*. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut.

Drost, L., Smits van Waesberghe, E. & Los, V. (2015). *Opgesloten in eigen huis. Een onderzoek naar aard en omvang van verborgen vrouwen in Den Haag*. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut.

Gemeente Rotterdam (2015). *Actieprogramma Veilig Thuis 2015-2018. Naar een integrale aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling*. Rotterdam, Gemeente Rotterdam.

Gemeente Rotterdam (2018). *(H)echt verboden*. Rotterdam, Gemeente Rotterdam: <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/hecht-verbonden/>, geraadpleegd op 29 januari 2019.

Gemeente Rotterdam (2019). *Schadelijke Traditionele Praktijken*. Gemeente Rotterdam: <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/schadelijke-praktijken/>, geraadpleegd op 25 januari 2019.

Gemeente Rotterdam (2019). *Vrijheden*. Rotterdam, Gemeente Rotterdam: <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/vrijheden/>, geraadpleegd op 29 januari 2019.

Hooghiemstra, E. (2003). *Trouwen over de grens. Achtergrond van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag, Sociaal Cultureel Planbureau.

Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating (2019). *Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating*. Den Haag: <https://www.huwelijksdwangenachterlating.nl/>, geraadpleegd op: 6 februari 2019.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2016). *Bij uw partner in Nederland wonen*. Den Haag: <http://cdn.naarnederland.nl/naarnederland/website/Brochure-Wib-01-12-2016.pdf>, geraadpleegd op: 17 maart 2019.

Musa, S. & Diepenbrock, E. (2013). *Verborgen vrouwen: een vergeten groep. Een verkennend onderzoek naar aard, omvang en aanpak van de problematiek van verborgen vrouwen in de deelgemeente Delfshaven*. Rotterdam, Femmes for Freedom.

Kennis voor een sterk Rotterdams beleid

Onderzoek en Business Intelligence is een afdeling binnen de gemeente Rotterdam.

De afdeling verzamelt informatie en doet onderzoek voor het maken en uitvoeren van beleid door de gemeente Rotterdam. Het onderzoek gaat over onderwerpen als gezondheid, zorg, onderwijs, re-integratie, demografie, ruimtelijke ordening en veiligheid. Soms is de gemeentelijke organisatie het onderwerp, vaker gaat het over de stad en haar bewoners. Het doel is steeds om met deze verzamelde kennis het beleid en de bedrijfsvoering van de gemeente te verbeteren.

Auteurs:

Anita C. Nanhoe (1972) is onderzoeker. Haar expertise ligt op het terrein van het zelfbeschikkingsrecht, variërend van geweld in afhankelijkheidsrelaties tot integratie en onderwijs mobiliteit.

Tamara van Batenburg-Eddes (1973) is onderzoeker. Haar werk binnen de gemeente Rotterdam richt zich vooral op kwetsbare groepen.

Dave Bruggeling (1996) is socioloog. Hij werkt als onderzoeker bij de Gemeente Rotterdam. Zijn werk richt zich vooral op jeugd, gezondheid en zorg.

Dit onderzoek is tot stand gekomen met medewerking van: Shirin Musa

Gemeente Rotterdam